

TREBALL FINAL DE MÀSTER

Autor: Ausiàs Peiró Canet

Tutor: Rafael Narbona Vizcaíno

Coordinació: José Luis Jiménez
Salvador

VA DE BO

PATRIMONI CULTURAL I PILOTA VALENCIANA

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

TREBALL FINAL DE MÀSTER

VA DE BO

PATRIMONI CULTURAL I PILOTA VALENCIANA

Autor: Ausiàs Peiró Canet

Tutor: Rafael Narbona Vizcaíno

Coordinació: José Luis Jiménez Salvador

València, juliol de 2017

Fotografia de la portada:

Vernís sobre fusta. Col·lecció particular de Marià Pérez i Claver.
Sueca (València), 2014.

Procedència: <http://revista.fosbury.cat/banqueta/8000-pilota-valenciana-dun-punt-vista.html>

*«Al País Valencià fou, doncs, on es conservà el tradicional
i vell joc de pilota en tota la seua puresa»*

Llorenç Millo, *El joc de pilota*, Quaderns 3i4, València, 1982, p. 17.

ABSTRACT

When we speak of Valencian ball, we are talking about a practice that has a long secular tradition in our territory (approximately, since the end of the thirteenth century), but above all, we refer to a form of playful expression that reveals the identity Collective of an entire people, coming to acquire a strong meaning that goes beyond being simply a game. The Valencian ball is a practice that is configured as one of the most representative signs of popular identity of our culture, and for this reason it has managed to define itself as the native sport of the Valencians, a unique sport, a social phenomenon that has formed (and forms) Part of our idiosyncrasy as a people, and that has been present throughout our history. Thus, when we refer to the Valencian ball, at the same time, directly or indirectly, we are talking about culture, tradition, craftsmanship, language, roots, generations.

Perhaps the intangible cultural heritage is the most difficult to preserve and protect due to its intangibility, having as elemental support the community's involvement and its continuous transmission from generation to generation, which prevents its degradation. The active participation of citizens is what keeps this heritage alive. This makes the intangible heritage especially vulnerable as the modernization of the modern times is accentuated, because without the awareness or the direct collaboration of society, its survival is considered full of difficulties for the future. Therefore, in our TFM we will talk about the Valencian ball and its values, both sociocultural and playful, and we will also try to contribute formulas that in some way can contribute to its diffusion and, therefore, to its safeguard.

Keywords: Ball, history, value, heritage, culture, society, participation, safeguard.

RESUM

Quan parlem de pilota valenciana, estem parlant d'un joc que conta amb una llarga tradició secular al nostre territori (aproximadament, des de finals del segle XIII), però, sobre tot, ens referim a una forma d'expressió lúdica que posa de relleu la identitat col·lectiva de tot un poble, arribant a adquirir un fort significat que va molt més enllà de ser simplement un joc. La pilota valenciana és una pràctica que es configura com una de les senyes d'identitat populars més representatives de la nostra cultura, i per això ha aconseguit definir-se com l'esport autòcton dels valencians, un fenomen social que ha format (i forma) part de la nostra realitat, i que ha estat present al llarg de la nostra història. Així doncs, quan ens referim a la pilota valenciana, al mateix temps, directa o indirectament, estem parlant de territori, de cultura, de tradició, d'artesania, de llengua, d'arrelament, de generacions.

No obstant, el patrimoni immaterial i etnològic potser siga el més difícil de preservar per la seua intangibilitat, i té com a suport elemental la involucració de la comunitat i la seua continuada transmissió de generació en generació, la qual cosa evita la seua degradació. La participació activa dels ciutadans és el que manté viu aquest patrimoni. Açò fa que el patrimoni immaterial siga especialment vulnerable a mesura que s'accentua la modernització dels nous temps, doncs sense la conscienciació ni la col·laboració directa de la societat, la seua pervivència es contempla amb múltiples dificultats de cara al futur. Per açò, en el nostre TFM parlarem de la pilota valenciana i dels seus valors, tant lúdics com socioculturals, i també tractarem d'aportar fórmules que d'alguna manera puguen contribuir a la seua difusió i, per tant, a la seua salvaguarda.

Paraules clau: pilota, història, valor, patrimoni, cultura, societat, participació, salvaguarda.

RESUMEN

Cuando hablamos de pelota valenciana, estamos hablando de una práctica que cuenta con una larga tradición secular en nuestro territorio (aproximadamente, desde finales del siglo XIII), pero, sobre todo, nos referimos a una forma de expresión lúdica que pone de manifiesto la identidad colectiva de todo un pueblo, llegando a adquirir un fuerte significado que va más allá de ser simplemente un juego. La pelota valenciana es una práctica que se configura como una de las señas de identidad popular más representativas de nuestra cultura, y por eso ha conseguido definirse como el deporte autóctono de los valencianos, un deporte único, un fenómeno social que ha formado (y forma) parte de nuestra idiosincrasia como pueblo, y que ha estado presente a lo largo de nuestra historia. Así, pues, cuando hacemos referencia a la pelota valenciana, al mismo tiempo, directa o indirectamente, estamos hablando de cultura, de tradición, de artesanía, de lengua, de arraigo, de generaciones.

Quizá el patrimonio cultural inmaterial sea el más difícil de conservar y proteger debido a su intangibilidad, teniendo como soporte elemental la involucración de la comunidad y su continua transmisión de generación en generación, lo cual evita su degradación. La participación activa de los ciudadanos es lo que la mantiene vivo este patrimonio. Esto hace que el patrimonio inmaterial sea especialmente vulnerable a medida que se acentúa la modernización de los nuevos tiempos, pues sin la concienciación ni la colaboración directa de la sociedad, su supervivencia se contempla llena de dificultades de cara al futuro. Por esto, en nuestro TFM vamos a hablar de la pelota valenciana y de sus valores, tanto socioculturales como lúdicos, y también trataremos de aportar fórmulas que de alguna manera puedan contribuir a su difusión y, por tanto, a su salvaguarda.

Palabras clave: pelota, historia, valor, patrimonio, cultura, sociedad, participación, salvaguarda.

1. INTRODUCCIÓ	7
1.1. Justificació i necessitat del tema escollit.....	7
1.2. Procediment i metodologia	9
1.3. Objectius	10
2. APROXIMACIÓ AL MARC LEGISLATIU SOBRE PATRIMONI IMMATRIAL I ETNOLÒGIC	11
3. RECUPERACIÓ INFORMATIVA DE LA PILOTA VALENCIANA	13
3.1. Fonts primàries	14
3.2. Fonts secundàries	18
3.3. Fonts virtuals.....	21
3.4. Fonts artístiques.....	21
4. LA PILOTA VALENCIANA: IDENTIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ	28
4.1. Ressenya històrica	29
4.2. Modalitats de joc.....	31
4.3. Instal·lacions	37
4.4. Pilotes	40
5. L'ENTORN SOCIAL DE LA PILOTA VALENCIANA	43
6. EXEMPLE D'EMPRENEDORIA I DIFUSIÓ A INTERNET: EL CAS DE PILOTAVEU	44
6.1. Entrevista	46
7. PILOTA VALENCIANA I TENDES D'ESPORT: ESTUDI DE MERCAT.....	49
8. DIFUSIÓ I POSADA EN VALOR DE LA PILOTA VALENCIANA.....	52
8.1. Anàlisi DAFO	53
8.2. Proposta d'actuació: plans d'acció.....	54
9. CONCLUSIONS	59
10. BIBLIOGRAFIA.....	61
ANNEXOS.....	62
Annex 1: Articles i pàgines consultades a Internet.....	62
Annex 2: Llistat de documents audiovisuals.....	65
Annex 3: La pilota valenciana a les xarxes socials	67
Annex 4: Llistat de trinquets documentats que van existir a València.....	68
Annex 5: Suport gràfic	69

1. INTRODUCCIÓ

El present Treball Fi de Màster s'emmarca dins de l'àmbit del patrimoni cultural immaterial i etnològic, i ha estat dirigit per Rafael Narbona Vizcaíno, catedràtic d'Història Medieval en la Universitat de València, qui imparteix les classes sobre aquesta ària de Tipologies Patrimonials dins del programa docent del màster.

1.1. Justificació i necessitat del tema escollit

El principal motiu que ens ha estimulat a escollir aquest tema per dur a terme el nostre TFM és que la pilota valenciana és la gran desconeguda dels valencians, el nostre esport més emblemàtic per antonomàsia, el qual, molt sovint, es caracteritza per la seua invisibilitat més enllà dels trinquets i carrers dels municipis comarcals del territori, que són els principals nuclis on la pilota gaudeix de major activitat si ho comparem amb la ciutat de València. La pilota valenciana és un dels majors garants que manté viva la nostra identitat com a poble, pel seu arrelament social i popular, un esport que promou l'esperit d'honestetat i germanor, i que reuneix una sèrie d'elements singulars que ens diferencia de la resta de territoris, ja que no tots poden gaudir de tindre un joc propi que al llarg de la història ha alçat tantes passions, que ha destacat com a fenomen sociològic en determinades etapes de la nostra història i que ha tingut un paper fonamental en la reafirmació de la nostra identitat col·lectiva i cultural. Per això, la pilota valenciana no s'entén com una branca més dins l'esquema convencional del món de l'esport professional, sinó com a patrimoni abans que esport.

Dit açò, la pilota conta amb la màxima protecció institucional d'acord amb la Llei de Patrimoni Cultural, ja que fou declarada com a Bé d'Interès Cultural (BIC) pel Consell el 5 de setembre de 2014¹, un fet que reforça aquesta tradició justament en un període on la pilota es troba en procés de recuperació després del retrocés que va patir des de la segona meitat del segle XX (exceptuant l'etapa esplendorosa impulsada per Paco Cabanes *el Genovés* a la dècada dels 80). No obstant, seria un error creure que ja no cal fer res més per la pilota i que tots els objectius s'han complit amb la seua declaració com a BIC. La realitat és que la pilota continua sent un esport minoritari restringit al públic veterà, i per tant amb poc èxit entre els joves. Altre exemple que posa de relleu que la pilota necessita millores són les instal·lacions que fan possible la seua pràctica, doncs són molts els

¹ El text complet sobre la declaració com a BIC:
https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-10652

trinquets que es troben en estat d'abandonament, en ruïnes o en risc de demolició. De fet, el cas més recent sobre com un trinet s'ha vist immers en una situació summament crítica el trobem a la mateixa ciutat de València, en 2015, quan *la Catedral* de la pilota, és a dir, el Trinet de Pelayo, estigué a punt de tancar les seues portes per cessament de l'antic propietari. Afortunadament, la posta en escena de la Fundació Jose Luis López per adquirir en propietat el trinet evità el que haguera suposat un fort colp per al baluard més simbòlic de la pilota a València, configurant-se, així, com a clar exemple de la necessitat d'apostar pel manteniment i la salvaguarda del nostre esport mitjançant la recuperació dels seus recintes. També podem fer al·lusió a l'abandonament de la Ciutat de la Pilota, a Moncada, un ambiciós projecte que va nèixer amb el propòsit de donar pas en ferm cap a la internacionalització del nostre esport, però que finalment es va quedar en un intent d'infraestructura que ha resultat ser inviable i que es troba pràcticament en desús².

Altre motiu que explica la nostra elecció és el pes de la història. La pilota valenciana és una pràctica que es troba activa al nostre territori des de les acaballes del segle XIII i començaments del XIV. Des de llavors, la pilota ha anat arrelant-se amb força entre tots els sectors de la població, tant entre les classes nobiliàries com en les populars, fins a convertir-se en tot un símbol clarament representatiu de la nostra cultura. Però el joc de pilota tingué que fer front a nombroses circumstàncies adverses en forma d'edictes que prohibien i censuraven aquesta pràctica per motius de civisme i d'ordre públic. Malgrat els intents per part de les autoritats per acabar amb aquest joc, a València ha aconseguit mantindre's indissoluble, arribant a consolidar-se plenament dins l'esquema social com a fenomen de masses.

En definitiva, la pilota valenciana no només mereix ser protegida com a llegat dels nostres avantpassats, sinó que també cal promoure-la en un context on el patrimoni immaterial i etnològic es troba en clar risc de ser absorbit pel fenomen globalitzador.

² <http://www.lavanguardia.com/local/valencia/20161111/411726398138/ciutat-pilota-moncada-valencia-trinet-cerrado.html>

1.2. Procediment i metodologia

La metodologia emprada per aquest estudi s'ha basat en la revisió de literatura acadèmica, divulgativa i històrica, així com en la recerca d'altres fonts d'informació complementàries a Internet que tenen com a objecte la pilota valenciana. També hem acudit a l'Arxiu Històric Municipal per investigar sobre els documents històrics que fan referència a la pilota valenciana. Altre procés metodològic que hem seguit per al nostre treball ha consistit en la visualització de reportatges audiovisuals sobre aquest àmbit, i en l'assistència a partides de pilota valenciana per tractar d'involucrar-nos en aquest món i conèixer des de dins i de manera més àmplia la seua realitat.

Tanmateix, hem tingut l'oportunitat de realitzar una entrevista al pilotari Ricard Sentandreu per a què ens puga transmetre les seues impressions sobre com l'actualitat de la pilota valenciana. D'altra banda, cal destacar que hem contat amb la participació de coneguts, familiars, docents i professionals de l'esport que han mostrat el seu interès pel nostre tema d'estudi i han volgut aportar coneixements i material rellevants per al treball.

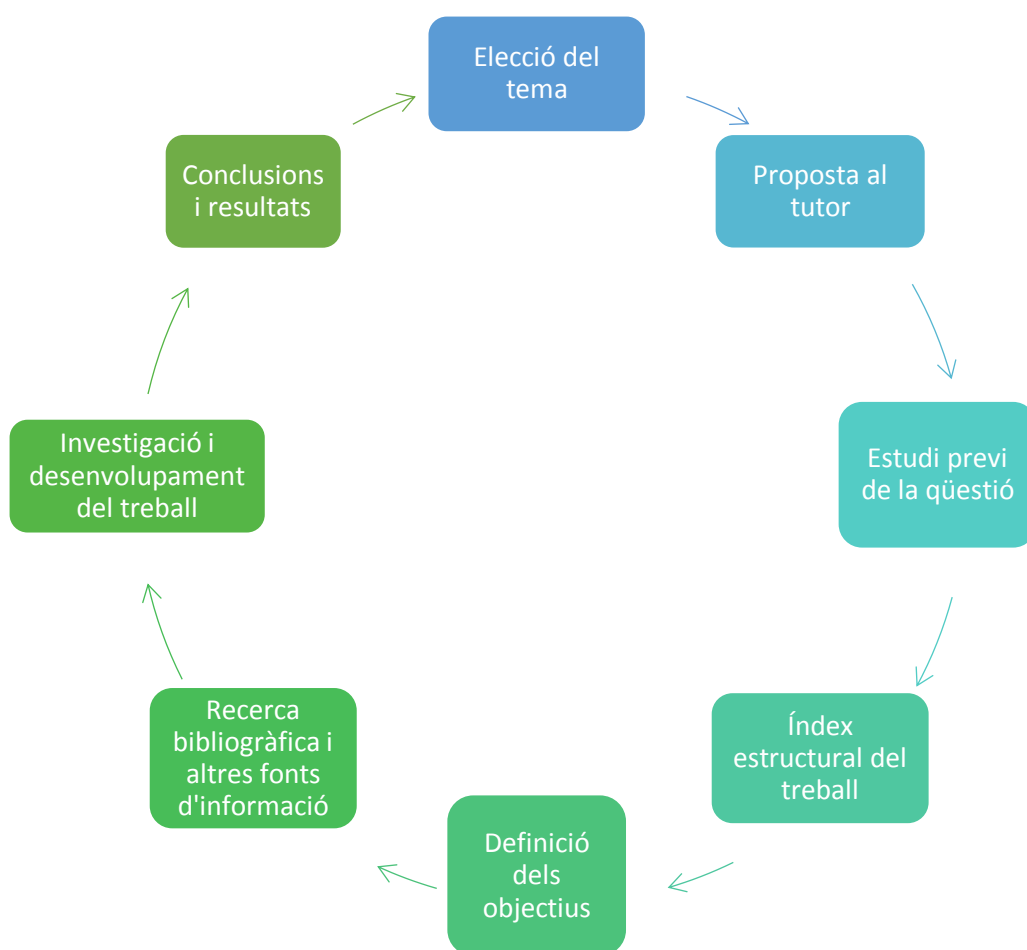

Figura 1. Fulla de ruta, esquema del procés que hem seguit per al TFM

1.3. Objectius

a) Objectius generals

Els objectius que ens hem marcat per al nostre TFM estan enfocats, principalment, a la posada en valor de la pilota valenciana a la ciutat de València. És aquesta ciutat la que hem escollit com l'objectiu geogràfic perquè és on més s'està devaluant la tradició del joc de pilota a mà, tot i que, paradoxalment, alberga el trinquet de Pelayo. No obstant, però, aquesta situació fa que València siga l'escenari idoni per posar en marxa un pla de dinamització de la pilota, i sobre este punt de partida pretenem desenvolupar el nostre TFM.

b) Objectius específics

1. Identificar i descriure els valor culturals que defineixen la pilota valenciana com a senya d'identitat popular.
2. Conèixer la situació actual de la pilota valenciana per extraure conclusions a l'hora de dur a terme un pla de difusió.
3. Recuperar la informació rellevant que justifique la importància històrica i social que ha tingut la pilota valenciana al nostre territori.
4. Reconèixer quines són les necessitats que presenta la pilota valenciana perquè puga adquirir major visibilitat i reconeixement social.
5. Tractar de buscar idees i estratègies d'acció que puguen contribuir a la posada en valor d'aquesta pràctica i difondre els seus valors.

2. APROXIMACIÓ AL MARC LEGISLATIU SOBRE PATRIMONI IMMATERIAL I ETNOLÒGIC

A les darreries del segle XX i principis del XXI, a nivell institucional començaren a donar-se primers avanços en matèria legislativa respecte al Patrimoni Cultural Immaterial i Etnològic. Ja en 1999, l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO), l'òrgan principal en regular la gestió del patrimoni immaterial per davant de governs estatals i autonòmics, porta a terme el Programa d'Obres Mestres de Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat, un projecte amb l'objectiu de valoritzar la diversitat i transversalitat d'aquest patrimoni. I en octubre de 2003 es va aprovar la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial i Etnològic³, que suposa l'impuls més rellevant per a aquest patrimoni en el marc del Dret Internacional, on es posà en marxa un pla de protecció d'aquest patrimoni, i on es definiren una sèrie d'objectius per poder donar-li major visibilitat en tots els àmbits, com ara:

- La salvaguarda del patrimoni cultural immaterial.
- El respecte del patrimoni etnològic de les comunitats, grups i individus.
- La sensibilització en el plànol local, nacional i internacional del patrimoni cultural immaterial.
- El reconeixement recíproc del patrimoni cultural immaterial entre països i la cooperació i assistència internacionals.

Pel que respecta a l'àmbit nacional, recentment es va aprovar la Llei 10/2015, de 26 de maig, per a la salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial i Etnològic publicada al Butlletí Oficial de l'Estat (BOE). En el preàmbul de la mateixa, aquest tipus de béns s'identifiquen com:

(...) una nova concepció derivada de la teorització científica de l'etnologia i l'antropologia, a la que s'associa un increment de la consciència social sobre altres expressions i manifestacions de la cultura. Aquest procés es podria sintetitzar ara en la proposta doctrinal del trànsit dels «béns cosa» als «béns activitat», o, dit en termes més actuals, dels béns materials als béns immaterials.

³ El text redactat de la Convenció es troba en línia al següent enllaç:
<http://www.unesco.org/culture/ich/es/convención#art2>

Açò significaria que ha hagut una reformulació del concepte, on l'augment de la consciència social sobre allò que es considera com a bé comú intangible i que es troba integrat dins la comunitat, més enllà de la dimensió material, ha sigut un factor clau per a què els elements immaterials puguen ser un altra forma de manifestació cultural.

Podem fer una mirada retrospectiva i establir una petita comparació respecte a altres legislacions a nacionals relacionades amb els béns immaterials, com per exemple la Llei del Patrimoni Històric Espanyol de 1985, la qual es limita al breu tractament del aleshores anomenat “patrimoni etnogràfic”⁴, i que avui en dia resultaria clarament insuficient. Per això mateix, la llei de 2015 ofereix una visió més profunditzada respecte a tot allò que es considera com a patrimoni immaterial, amb una estructura i unes disposicions ben definides. Entre els nombrosos articles que queden arreplegats a aquesta llei, els més destacables són aquells referits són els que estan enfocats a la transmissió, difusió i promoció; les mesures de caràcter educatiu; i les mesures d'informació i sensibilització. Considerem que són en aquests punts on es fonamenta i es potencia el suport del Patrimoni Cultural Immaterial.

Aquesta llei per a la salvaguarda és *competència de l'Administració General de l'Estat per adoptar les mesures que es consideren oportunes per a la defensa davant l'exportació i l'espoliació dels béns materials associats al Patrimoni Cultural Immaterial*, tal i com figura a l'article 5.

Pel que afecta a nivell autonòmic, disposem de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià. Sobre aquesta llei, s'introduïren modificacions⁵ que incidiren en un reforçament del patrimoni immaterial valencià, on queden incloses les expressions de les tradicions del poble valencià en totes les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, en especial les de transmissió oral, junt amb les ja existents relatives al patrimoni immaterial etnològic. Tanmateix, s'incorporaren els béns de patrimoni informàtic valencià, constituït pels de caràcter immaterial de naturalesa tecnològica que constitueixen fites de l'evolució tecnològica de la Comunitat Valenciana.

⁴ Articles 46 i 47 de la Llei 16/1985, de 25 de juny, sobre el Patrimoni Històric Espanyol. Per a poder consultar-la íntegrament en línia: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12534>

⁵ Llei 7/2004, de 19 d'octubre, de la Generalitat, de Modificació de la Llei 4/1998 del Patrimoni Cultural Valencià.

Sobre aquesta última qüestió emergiren una sèrie de conflictes que caldria esmentar en línies generals. Aquestes modificacions mampreses sobre la llei no estigueren exemptes de controvèrsia entre l'opinió pública, especialment per a la plataforma “Salvem el Cabanyal”. Molts dels participants més actius d'aquest moviment social, com ara l'advocat Jose Luis Ramos Segarra⁶, consideraren que les modificacions introduïdes en la llei tenien com a finalitat neutralitzar qualsevol intent per part de la plataforma d'aturar el pla urbanístic de la prolongació de l'Avinguda Blasco Ibáñez, la qual cosa suposava la demolició parcial del conjunt històric, que en 1993⁷ va ser declarat Bé d'Interès Cultural (BIC). És a dir, aquesta modificació legislativa, segons explica Ramos Segarra, concedia majors facilitats per portar endavant la prolongació de l'avinguda. Els contraris a aquest pla urbanístic argumentaven que per a potenciar la protecció i conservació dels béns immaterials no era necessària cap reforma de la Llei, a més de que la vertadera finalitat que perseguia aquesta reforma era eliminar tot règim de protecció sobre els conjunts i béns culturals incompatibles amb operacions urbanístiques especulatives, entre els quals es trobava l'històric barri marítim.

En definitiva, tots els plans i iniciatives mampreses per part de les institucions tant a nivell local, nacional o internacional, amb la finalitat de posar en valor tot el conjunt de béns intangibles que formen part del patrimoni col·lectiu són relativament recents. Tot el que hem vist en aquest apartat serveixen com a bases de suport per a la pilota valenciana.

3. RECUPERACIÓ INFORMATIVA DE LA PILOTA VALENCIANA

En aquest apartat anem a explorar i descriure aquell material documental que arreplega informació sobre la pilota valenciana, i que, d'altra banda, ens permet reconstruir la seua història .

No ens hem marcat un límit cronològic a l'hora d'analitzar els documents, doncs tota referència informativa que té la pilota valenciana com a marc teòric central ens resulta rellevant, independentment del període de temps al que puga pertànyer. Per tant, hi ha una gran varietat de tipologia documental que correspon a distintes èpoques. Qualsevol tipus de document, bé siga una crònica periodística, una tesi doctoral o una obra d'art,

⁶ Consultat en <http://www.mediterranea.org/cae/cabanyal5.htm>

⁷ Decret 57/1993, de 3 de maig, del Govern Valencià.

contribueix a la recuperació informativa del nostre esport. El procés metodològic que hem seguit per aquest punt ha estat basat en les recerques bibliogràfiques i virtuals

Malgrat la seua invisibilitat dins del context social actual, en temps pretèrits la pilota valenciana va arribar a ser l'esport amb més èxit al nostre territori per la seua transversalitat, i com a tal, ha generat un gran nombre de documentació, la qual cosa explica amb força claredat la seua rellevància com a fenomen lúdic i popular. En aquest punt anem a classificar les fonts d'informació analitzades en quatre apartats:

- Fonts primàries: aquestes queden compostes, principalment, per ordenacions judicials, llibres d'arrendament i premsa escrita.
- Fonts secundàries: treballs que beuen de les fonts primàries. Són majoritàriament de caràcter acadèmic, com poden ser investigacions, tesis doctorals, monografies, unitats didàctiques, etc.
- Fonts virtuals: fonamentalment plataformes digitals i pàgines web amb gran quantitat d'informació enfocades a la difusió de la pilota valenciana.
- Fonts artístiques: ací recopilem varies il·lustracions (escultures, pintures, gravats, etc.), on es deixa constància de la projecció i el protagonisme que ha tingut no només la pilota valenciana, sinó el joc de pilota en el seu conjunt com a fenomen universal dins de les arts plàstiques al llarg de la història. Pel seu contingut visual, també suposen fonts d'informació d'on es poden extraure conclusions i reconstruir la seua història.

3.1. Fonts primàries

Les fonts primàries sobre els inicis del joc de la pilota a València es limiten als edictes, multes i ordenacions municipals que censuraven la seua pràctica. És a dir, no hi ha constància de fonts escrites de caràcter purament descriptiu que puguin proporcionar informació més directa i precisa del joc de pilota; però les sentències judicials suposen, igualment, una font d'informació valuosa que contribueix a reconstruir la història d'aquest esport.

Un dels testimonis escrits més antics que fa referència al joc de pilota a mà a València és l'ordenació municipal aplicada pel Consell General el 14 de juny de 1391, conservada a l'Arxiu Històric Municipal de València. Aquesta prohibia de forma contundent la pràctica lúdica als carrers de València. Hi ha disponible una imatge digitalitzada d'aquest mateix document, que pel seu valor hem considerat oportú adjuntar en aquest apartat:

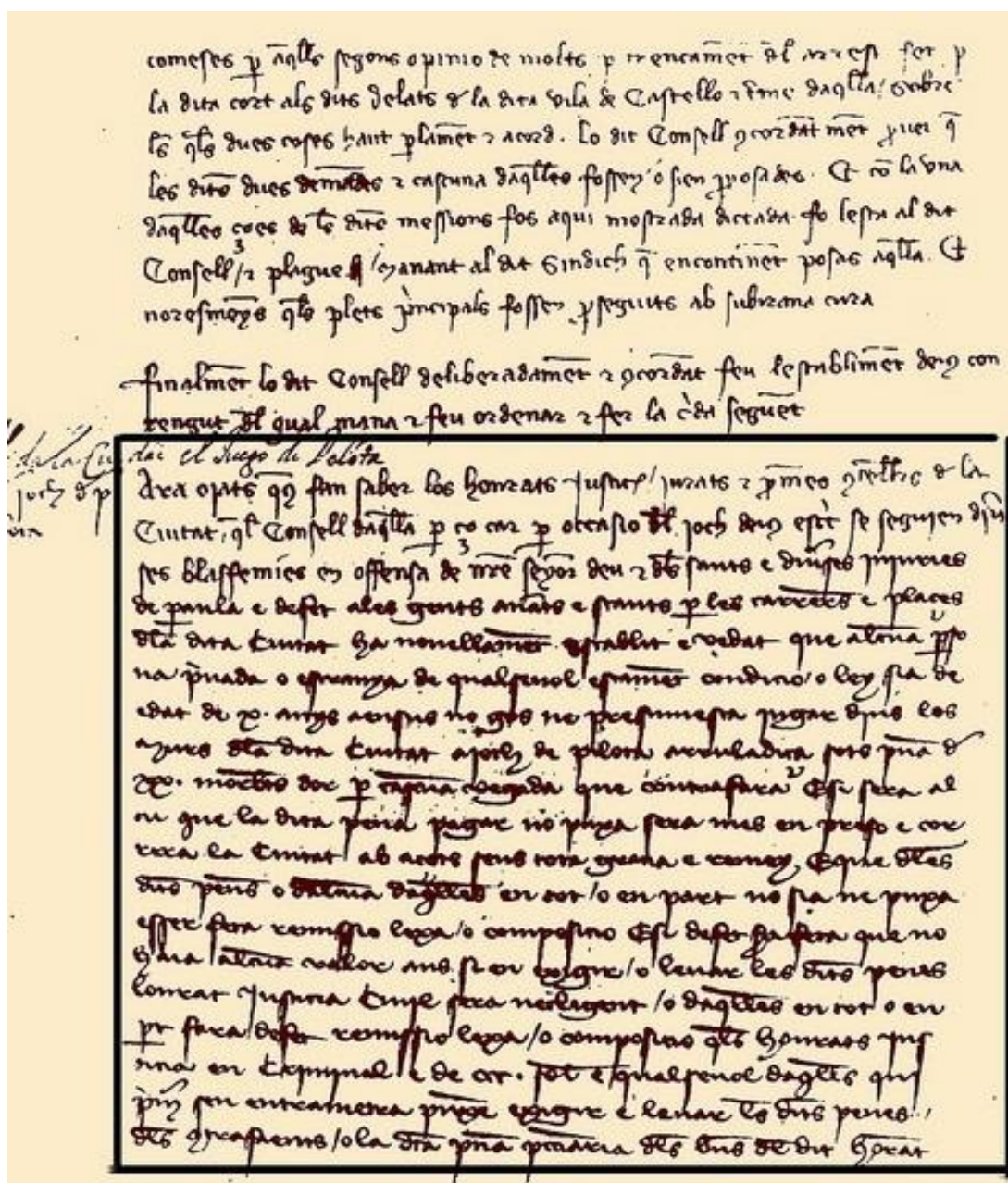

Figura 2. Ordenació municipal del 14 de juny de 1391 que prohibeix jugar a la pilota als carrers de València⁸.

⁸ Font: <http://www.pilotaveu.com/opinio/11732/carta-oberta-al-mon-de-la-pilota-valenciana>.

Aquest document suposa un clar exemple del que dèiem en els anteriors paràgrafs. L'exhibició lúdica i corporal en el *joch de pilota arrulladiça* no combregava amb els paràmetres de la rectitud moral catòlica, i més tenint en compte els efectes colaterals que el joc podia causar al carrer, com el desbaratament del mobiliari urbà i l'alteració de l'ordre públic, sense oblidar l'atac al civisme amb les reiterades blasfèmies i malediccions impies que es sentien durant el transcurs dels partits, tant per part del públic com dels jugadors. La prohibició del joc a la via pública va provocar un gran descontent entre els seguidors més fervorosos, tenint com a conseqüència una sèrie de disturbis i altercats degut al seu incompliment. Però cal destacar que aquestes ordenances no eren exclusives de la ciutat de València: en altres urbs importants com Castelló, Gandia o Elx es visqueren episodis similars on es tractà de prohibir el joc de pilota al carrer.

Sobre aquest punt, el professor Rafael Narbona Vizcaíno dedica un capítol al seu llibre *Pueblo, poder y sexo: Valencia medieval (1306-1420)*⁹, on, efectivament, explica les conseqüències adverses que va suposar l'aplicació d'aquesta ordenança, la qual va provocar la mobilització de diversos grups per manifestar la seua disconformitat contra les mesures impopulars adoptades per la justícia municipal.

Dit açò, les prohibicions sobre el joc de pilota que es dugueren a terme als carrers del territori valencià durant els segles XIV i XV motivaren la proliferació de recintes tancats específics per aquesta pràctica, els anomenats trinquets. Cap destacar, a més, que aquesta controvertida i delicada situació generada per la pilota valenciana dins l'ordre social propicià que els estrats populars començaren a incorporar-se progressivament als trinquets ja existents, els quals deixaren de ser utilitzats exclusivament per la noblesa. D'aquesta manera, es donà lloc a una nova situació social dins de l'àmbit de la pilota.

Altres cas d'estudi que ha generat documentació al voltant de la pilota el trobem al segle XVI, quan l'humanista Lluís Vives dedica un apartat a aquesta pràctica. Encara que no fóra un tema principal en la seua obra humanística com a pensador, fou un dels primers autors en dedicar una part de les seues reflexions a la pilota valenciana. En la seua obra *Els Diàlegs*¹⁰, Vives desenvolupa el seu interès pel joc de pilota al diàleg XII, *Las reglas del juego*, a través d'un col·loqui entre Centelles, Borja i Cabanilles, on fan observacions

⁹ Narbona Vizcaíno, R. *Pueblo, poder y sexo: Valencia medieval (1306-1420)*, Centre d'Estudis d'Història Local, València, 1992, pp. 46-49.

¹⁰ Vives Lluís, *Los Diálogos (Linguae latinae exercitatio)*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 2005, pp. 349-363.

sobre les virtuts salutíferes i reconfortants que té jugar a la pilota no només per a l'estat físic, sinó també per a l'esperit i la ment. Tanmateix, estableixen comparatives entre les instal·lacions dels trinquets a París amb els de València, entre el tipus de pilotes emprades i sobre les normes reglamentàries del joc entre una ciutat i l'altra.

Per tant, des del punt de vista documental, aquestes referències que hem citat gaudeixen de gran valor històric, ja que són ferramentes de treball elementals per als investigadors que es dediquen a reconstruir el passat del nostre esport, doncs són els testimonis escrits més antics que ens parlen del joc de pilota al territori valencià. Hem comprovat que les sentències i edictes municipals que reprimien la seua pràctica, així com els escrits de Lluís Vives, ens aproximen a la realitat de la pilota i la seua transcendència dins de la vida diària a València entre els segles XIV i XVI.

Altre document de gran interès per al nostre treball ho constitueix el llibre d'arrendaments relatiu a les rentes comuns de la baronia de Sumacàrcer, corresponent a l'any 1833¹¹, el qual es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de València. El llibre, que es tracta d'una còpia, està compost per 4 capítols redactats per Vicente Navarro, secretari de l'ajuntament de la mencionada localitat, i un d'ells està dedicat al joc de la pilota. Sintetitzant el seu contingut, aquest capítol de la pilota tracta, bàsicament, sobre la labor que deu exercir l'arrendador entorn a les despeses econòmiques derivades d'aquest joc. Per exemple, s'assenyala que l'arrendador deu cobrar els costos abans de que cobren els pilotaris que guanyen la partida; igualment, l'arrendador deu d'assegurar-se de que els jugadors no es posen a jugar a la pilota si no han abonat primer una quantitat de diners al seu dipositari, sota multa de 3 lliures. Així doncs, aquest llibre d'arrendament ens serveix per veure el gran canvi que s'ha produït entre els segles XIV i XIX entorn a la pilota, ja que en lloc de prohibir-se i de reprimir la seua pràctica, es rendibilitza com qualsevol altre impost local.

Per finalitzar aquest apartat, parlarem dels articles de premsa escrita valenciana de la segona meitat segle XIX i principis del XX (*El Mercantil Valenciano*, *Las Provincias* i *El Pueblo*, principalment¹²), els quals també constitueixen una de les majors fonts

¹¹ Cal assenyalar que la posada en coneixement sobre l'existència d'aquest document, així com la transcripció del mateix, ha estat per cortesia de Vicent Pons Alós, a qui li agraïsc la seua aportació.

¹² Sirera miralles, C., *Cuando el fútbol no era el rey. Los deportes en el espacio público de la Ciudad de Valencia (1875-1909)*, Servei de Publicacions de la Universitat de València, València, 2008

primàries existents sobre el joc, ja que relaten de primera mà les cròniques de les partides, qui són els protagonistes en cada encontre, donant testimoni dels incidents que sorgeixen durant el seu transcurs, i on es registren dades estadístiques, com les puntuacions de cada jugador. Són un suport documental amb gran torrent d'informació, ja que ens trobem en la coneguda com època daurada de la pilota valenciana, factor que impulsa la construcció de trinquets per tot arreu del territori, i açò, per tant, motiva la difusió de notícies relacionades amb inauguracions d'instal·lacions i nous recintes a través de la premsa escrita. Per tant, els periòdics aporten informació reveladora de forma precisa sobre l'eclosió de la pilota dins de la societat valenciana durant el procés de modernització que comença a experimentar la urbs entre finals del segle XIX i principis del XX.

3.2. Fonts secundàries

Gran part de les fonts secundàries queden compostes per les investigacions, tesis doctorals, monografies, etc. Són vàries les línies d'investigació que tenen la pilota valenciana com a marc teòric central. Dins de l'àmbit acadèmic hem de destacar, en primer lloc, l'estudi realitzat per Enric Monforte Casañ, *Una reconstrucció del joc de pilota valenciana als pobles de la comarca de l'Horta Sud de València de 1900 a 1975: investigació des de la història oral* (2015). Aquest treball explora la trajectòria del joc a la comarca de l'Horta Sud com a fenomen de gran arrelament sociocultural, tenint com a font d'informació principal l'oralitat, al mateix temps que pretén recuperar la memòria històrica col·lectiva a partir de la pilota com a referent identitari d'estos pobles. Per tant, aquesta tesi obri noves perspectives sobre el camp temàtic de la pilota, emmarcant-se dins les corrents d'investigació dedicades a la història local i domèstica.

Altra aportació interessant sobre aquesta matèria la trobem en la tesi doctoral d'Ana Montaner, *Estudio de los trinquetes de pilota valenciana según criterios epidemiológicos, de opinión y biomecánicos* (2010). En quest treball d'investigació, la principal matèria d'anàlisi són els trinquets, tractant d'aprofundir en quina mesura el seu condicionament pot repercutir en el rendiment físic dels pilotaris, la qual cosa pot derivar en molèsties corporals, lesions i altres dolències que sorgeixen segons el tipus de paviment. L'autora també tracta de complementar aquestes qüestions coneixent directament l'opinió dels jugadors a través d'entrevistes sobre les principals característiques de les instal·lacions i quines millores es podrien mamprendre. Però també ens resulta destacable l'altra part del

treball, que estudia els trinquets des d'una perspectiva sociològica, la qual es centra en analitzar la rellevància dels mateixos per la clara funció social que han exercit al llarg de la història com a punt de trobada multitudinària, i per què han arribat a definir-se com a senya d'identitat de la cultura valenciana. Sens dubte, el camp temàtic d'estudis sobre els trinquets, degut al seu caràcter específic, és un àmbit que no conta amb massa investigacions, i aquest treball es presenta com a clar referent al respecte.

D'altra banda tenim *Cuando el fútbol no era el rey: los deportes en el espacio público de la Ciudad de Valencia. 1875-1909* (2008), obra de Carles Sirera Miralles. Es tracta d'una publicació monogràfica sobre el panorama esportiu en la ciutat de València de finals del segle XIX i principis del XX, abans de l'aparició hegemònica del futbol, on s'analitza l'esport com a fenomen sociològic, dins del context de l'eclosió de la nova societat de masses i els mitjans de comunicació. Entre altres esports (com el ciclisme, el polo, el patinatge, les competicions de regates, l'esgrima, l'atletisme, etc.), que es configuraren com a grans aglutinadors d'activitats multitudinàries, l'autor també emfatitza sobre la pilota valenciana dins d'aquest marc cronològic, tenint com a principals fonts d'informació els mitjans de premsa escrita que esmentàvem anteriorment. Aquesta aportació també resulta enormement interessant perquè fa referència a les primeres dones que participaren en la pilota valenciana, donant peu a altres línies d'investigació interessades en donar veu a la figura femenina en l'esport.

Tanmateix, cal destacar tres grans obres de referència sobre aquesta ària, on s'arrepleguen nombroses entrades relacionades amb la pilota valenciana: *la Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973), amb articles signats per Llorenç Millo¹³; el *Diccionario Espasa de términos deportivos* (2003)¹⁴, on es registra tot el vocabulari tècnic i tradicional utilitzat exclusivament en partides de pilota; i per últim, *La Gran Enciclopedia de la Comunitat Valenciana* (2005). En totes aquestes aportacions, a través de moltes diverses entrades, es sintetitzen els orígens, la història, les característiques, el lèxic i les biografies dels protagonistes més rellevants d'aquesta pràctica lúdica i esportiva.

¹³ Llorenç Millo també és autor d'obres com *El trinquet* (1976) i *El joc de pilota* (1982).

¹⁴ També existeix un diccionari específic sobre el vocabulari de la pilota valenciana, publicat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Consultat en <http://www.avl.gva.es/va/publicacions/Collecci---Vocabularis-/Vocabulari-del-joc-de-pilota>

Per acabar amb aquest apartat, farem un repàs a les dos obres de referència que estem utilitzant per al nostre TFM. En primer lloc destaquem l'aportació més recent, *La pilota valenciana: pràctica, ciència i codi* (2016), la qual conta amb la col·laboració d'un ampli equip multidisciplinar dedicat a aquesta matèria, format per docents de la Universitat de València, mestres d'educació física, pilotaris professionals, lingüistes, sociòlegs i historiadors de l'esport. En aquest volum s'arreglega un estudi exhaustiu sobre tot el que envolta a la pilota valenciana, configurant-se com un punt de referència amb clares intencions formatives i divulgatives, on es plantegen tota una sèrie de qüestions que aborden el tema de la pilota valenciana, analitzant el seu passat, la seua situació al present i les seues projeccions de futur des d'una perspectiva històrica, didàctica, social i cultural, amb un llenguatge més modern i actualitzat. A més, conta amb un complet material il·lustratiu, amb tota classe d'imatges, taules, gràfics i mapes de les comarques del nostre territori classificades segons les distintes modalitats de pilota més practicades.

L'altre referent teòric el trobem en *La pilota valenciana*, d'Aureli López (1984), un estudi monogràfic sobre el nostre esport autòcton que tracta d'aproximar al lector al món de la pilota amb un esquema igualment de divulgatiu que l'anterior, amb la diferència de que en aquest exemplar s'emfatitza més en els orígens del joc, en explicar el seu gran arrelament popular, i en repassar la vida i trajectòria professional dels principals protagonistes de la pilota. La comparativa entre una obra i l'altra resideix, sobre tot, en els distints contextos cronològics en què aquestes es publiquen, cosa que es veu reflectida a l'hora de tractar la presència de la pilota en els mitjans de comunicació, un detall summament interessant que ens permet apreciar l'evolució informativa entre 1984, on la premsa escrita és la principal referència, i 2016, etapa en la que s'ha aconseguit una quota d'informació més ampla, sobre tot a través d'internet i de la televisió, que malgrat el tancament de RTVV en 2013, altres cadenes privades han continuat donant cobertura a la pilota amb la retransmissió de partides. Altre aspecte és que en 1984 assistim a un notable reviscolament de la pilota amb la irrupció de Paco Cabanes *el Genovés*, el millor pilotari dels últims temps, reconvertit en mite i heroi popular, i una etapa on el recent règim democràtic instaurat ha afavorit la creació de la Federació de Pilota Valenciana.

3.3. Fonts virtuals

Menció apart mereix Internet, font amb una capacitat inesgotable per a generar informació. També la pilota té ací la seua quota de protagonisme, amb nombroses pàgines web que contribueixen al seu coneixement, tant d'organismes oficials com ValNet o Fedpival, clubs de pilota, diaris digitals com PilotaVeu, blogs personals i enciclopèdies electròniques com la Viquipèdia, amb versions accessibles en català, castellà, italià, anglès, francès i portuguès. Internet també exerceix la funció d'hemeroteca i filmoteca a parts iguals; per exemple, a plataformes virtuals com YouTube i a la pàgina web de la Generalitat Valenciana hi ha una àmplia col·lecció de reportatges, documentals i entrevistes que expliquen amb tota classe de detall el món de la pilota valenciana¹⁵. A més hem de destacar l'accés a portals i bases de dades per a la recerca digital, com DialNet o el servei virtual de la biblioteca de la Universitat de València, Trobes, on hi ha disponibles nombroses entrades bibliogràfiques, tesis doctorals i articles sobre la pilota valenciana.

3.4. Fonts artístiques

En aquest apartat predomina l'element visual, així que farem una recopilació d'obres artístiques pel seu valor com a fonts documentals, on el joc de la pilota global, no només la valenciana, té una seua parcel·la significativa de protagonisme.

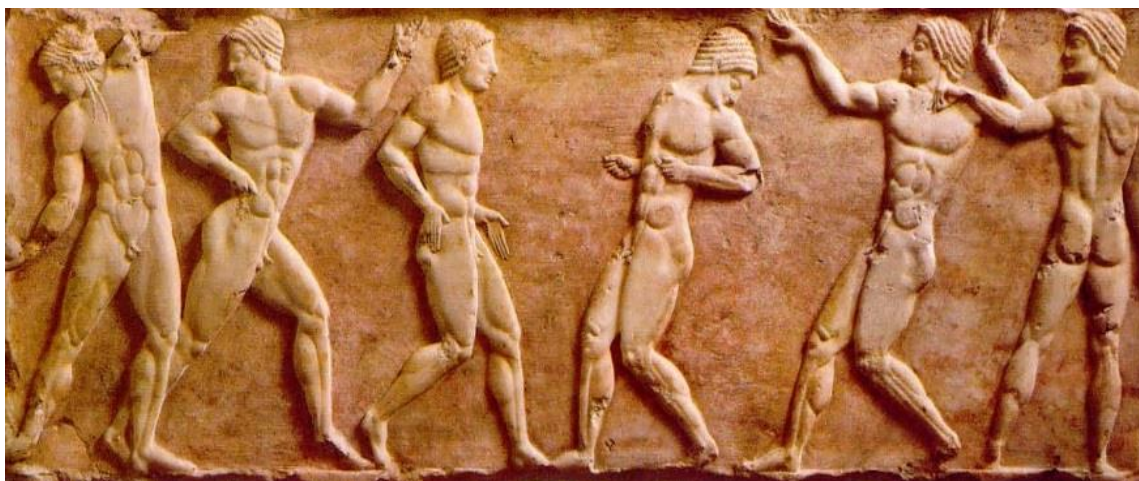

Figura 3. La Feninde, fris de l'antiga Grècia (600 a.C.)¹⁶.

¹⁵ L'enllaç de referència: <http://www.ceice.gva.es/web/deporte/pilota-valenciana>

¹⁶ Font: http://ilercavona.blogspot.com.es/2015_01_01_archive.html

En l'escultura estan representats sis pilotaris en distintes postures de colpeig. La Feninde era una de les modalitats del joc de pilota a mà en l'antiga Grècia, i alguns autors, com Víctor Iñurria i Llorenç Millo, sostenen que es tracta de l'avantpassat de l'actual modalitat valenciana de llargues. De fet, la Feninde és el nom que rep el trofeu de campió en els campionat individuals de pilota valenciana, tant en Escala i Corda com en Raspall.

Figura 4. El pilotari Soro III amb La Feninde, el trofeu de campió que reproduceix el fris grec.¹⁷

Figura 5. Fresc en la tomba de Khety, en la localitat egípcia de Beni Hassan¹⁸.

¹⁷ Font: <http://www.lasprovincias.es/deportes/mas-deportes/201411/02/sesto-feninde-20141102000159-v.html>

¹⁸ Font: <https://papirosperdidos.com/2017/01/15/ser-nino-en-el-antiguo-egipto-ii-juegos-y-juguetes/>

Malgrat el desgast de la representació pictòrica que veiem a la figura 5, es pot apreciar una escena amb un grup de xiquets jugant a la pilota amb la mà, un dels pocs testimonis sobre el joc de pilota a l'antic Egipte. Aquesta pintura pertany a la dinastia XI, la qual s'emmarca cronològicament entre el 2150 i 1990 a.C.

Figura 6. Il·lustració medieval del segle XIII, on es mostra a un grup d'homes jugant a la pilota en un prat. Cántigas de Santa María - Cántiga 42 b de Alfonso X ¹⁹.

El joc de pilota era una costum molt arrelada no només a València, sinó també en tota la península ibèrica. Ferir la pilota fa referència a diversos mètodes de colpejar l'esfèric, siga amb la mà, amb els peus, amb l'ajuda d'un pal (figura 5) o qualsevol altre objecte. De fet, en la pilota valenciana encara s'utilitza la paraula "ferida" (tal com en l'Edat Mitjana), que significa el traure de la pilota al començament de cada partida en la modalitat d'Escala i Corda, on el feridor és l'encarregat de realitzar l'acció.

¹⁹ Font: <http://axalbir.blogspot.com.es/2011/03/el-juego-de-pelota.html>

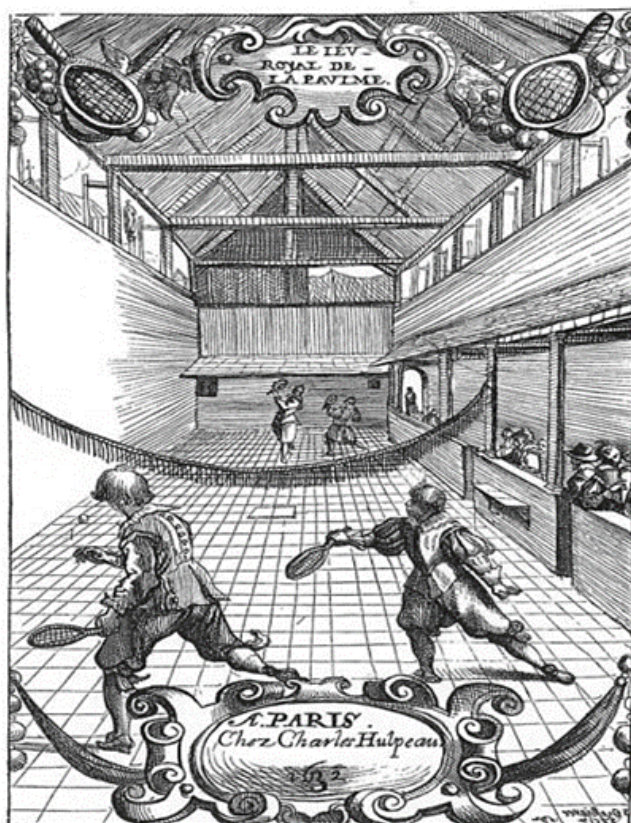
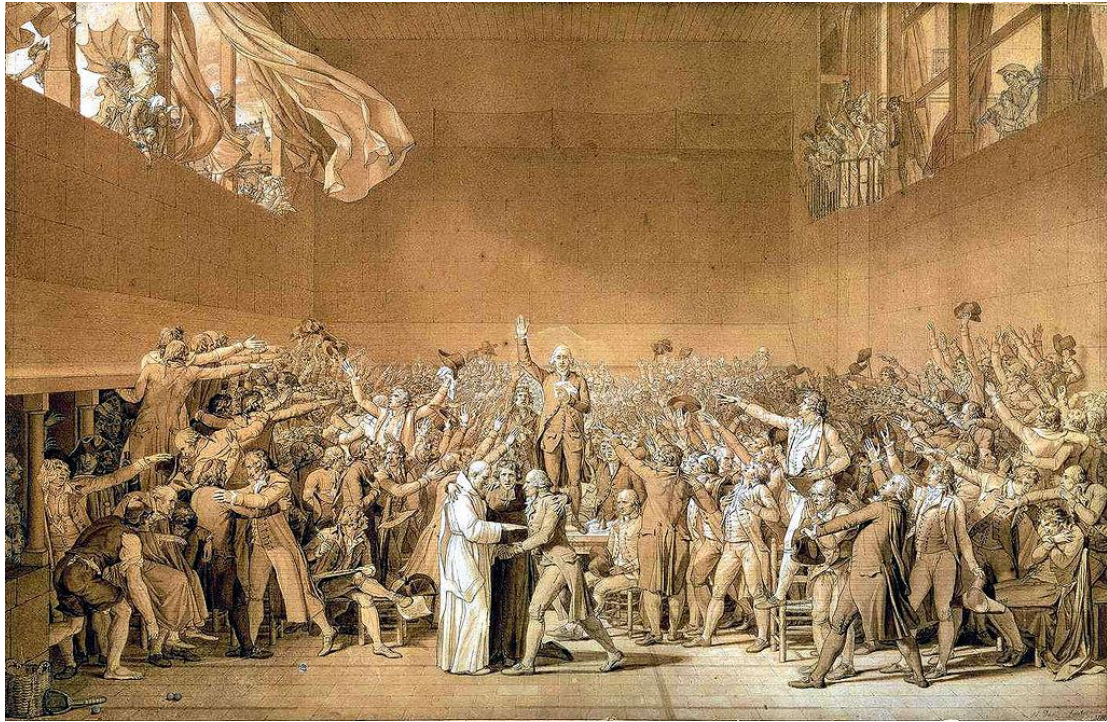

Figura 7. Gravat d'un partit de Jeu Royal de Paume, obra de Charles Hulpeau (1632)²⁰.

En aquest gravat podem apreciar com els francesos ja han introduït canvis significatius en el joc de la pilota. Ja no juguen amb la mà, sinó amb les pales de fil o raquetes, tendència que derivarà en una nova modalitat de joc: el tennis. Un detall tècnic que veiem en el gravat és la xarxa que separa els dos terrenys de joc, la qual és molt semblant a la que s'utilitza en les galotxetes, amb una malla curta, mentre que en el tennis aquesta arriba fins al paviment.

²⁰ Font: https://es.wikipedia.org/wiki/Juego_de_palma#/media/File:Jeu_de_paume.jpg

*Figura 8. Jurament del Joc de Pilota. Jacques Louis David (1791)*²¹.

Encara que en aquesta obra no figuren jugadors de pilota, ni hi ha cap partida, els fets que veiem en l'escena es desenvolupen en el trinquet de joc de palma francès. Ací veiem com, indirectament, la pilota és partícip d'un dels esdeveniments més importants en la història europea, com és la Revolució francesa, la qual cosa demostra que els recintes de joc de pilota eren punts de concentracions multitudinàries no sols per a la recreació lúdica, sinó també per a la mobilització social. També a València, en els anys anteriors a la Guerra Civil i durant aquesta, molts trinquets es convertiren en centres que acollien mítings i actes de la mateixa índole, com veiem en la figura 8.

²¹ Font: https://ca.wikipedia.org/wiki/Jurament_del_joc_de_pilota

Figura 9. Aspecte del Trinquet Joan de Mena durant un míting solidari en 1907. Arxiu José Huguet²².

Figura 10. Joc de Pilota. Josep Bru i Albinyana (1881)²³.

²² Albuixech Agulló, R., Agulló Calatayud, V. *El joc de pilota a través de la premsa valenciana (1790-1909)*, Diputació de València, València, 2009, p. 232.

²³ Font: https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Joc_de_pilota,_de_Josep_Bru_i_Albiniana.jpg

Figura 11. Partida de pilota a la Plaça de l'Església. Xeraco. Gravat d'Enric Bofí (1850)²⁴.

A les figures 9 i 10 veiem escenes amb una forta càrrega folklòrica i quotidiana sobre el joc de pilota valenciana al carrer en la modalitat de Llargues, que és on tradicionalment es practica. Com veiem, la participació ciutadana i dels veïns és un dels majors actius d'aquest esport. No hem d'oblidar que la interacció és un altra de les virtuts que caracteritza a la pilota valenciana, així com la transversalitat social i el sentit de col·lectivitat.

²⁴ Recaredo Albuixech, *Op. cit.*, p. 260.

Figura 12. El Saque. Ignasi Pinazo Martínez (1914)²⁵.

Per a acabar, en la figura 9 tenim una rèplica que es localitza en la plaça de Nàpols i Sicília de València, doncs la original es troba en la seu de la Diputació, en el Palau de la Batlia. L'escultura representa a un pilotari amb la vestimenta típica del llaurador valencià, amb els clàssics pantalons saragüells, la faixa i el mocador sobre el cap, abans de fer el traure per donar començament a la partida. Aquesta obra escultòrica en bronze capta l'essència i els valors de la pilota valenciana, i homenatja el que és una part important del nostre patrimoni cultural.

4. LA PILOTA VALENCIANA: IDENTIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ

El joc consisteix en què dos o més contrincants formen dos equips que competeixen llançant una pilota amb la mà des d'un extrem a l'altre. Ara bé, són múltiples les modalitats, tècniques i regles que s'engloben dins de la pilota valenciana, dotant aquesta pràctica d'una rica heterogeneïtat. Generalment, els recintes on es disputen els partits de pilota són els anomenats trinquets, però no són l'únic espai on tenen lloc els encontres; el carrer és també escenari tradicional de partits de pilota, i potser, siga un dels factors claus que propicien que la pilota passe de ser una pràctica lúdica a un esdeveniment social, obert al públic i a les classes populars sense cap restricció, formant part indissoluble de la vida d'oci dels veïns i de tota la comunitat urbana, que des dels balcons, les terrasses i a peu de carrer poden contemplar l'art d'aquest joc, sent part integrant del mateix.

²⁵ Font: <http://esculturayarte.com/025890/El-Saque-en-Valencia.html#.WQY1zs61uM8>

4.1. Ressenya històrica

Les investigacions arqueològiques i etnogràfiques han revelat que des de temps remots, civilitzacions tan diverses com els romans, grecs i egipcis eren aficionades als jocs de pilota a mà. Cada un d'aquests pobles va crear estils de joc propis en els seus territoris, adaptats a la seua idiosincràsia i a les seues particulars condicions naturals i culturals. Com tots sabem, el poble romà va prendre molts costums dels grecs, un d'ells fou el joc de pilota, i va ser responsable de la seua expansió per tots els confins de l'Imperi. De fet, a Roma, jugar a la pilota era recomanat pels metges com un exercici saludable per a totes les edats i condicions, arribant a participar el poble, els senadors i, fins i tot, els mateixos cèsars. El procés de romanització emprés pels legionaris va facilitar la introducció d'aquesta pràctica als territoris conquerits²⁶.

En època baixmedieval, la pilota va arribar a terres valencianes de la mà dels conqueridors cristians que acompanyaven el rei Jaume I, i amb el temps es consolidà plenament al territori, convertint-se en més que un divertiment popular. Però el 14 de juny de 1391, durant el regnat de Joan I, es proclamà una ordenança municipal, mitjançant la qual es prohibia jugar a la pilota dins dels murs de la ciutat de València, que és el document que hem vist en l'apartat *Recuperació informativa de la pilota valenciana: Fonts primàries* (p. 14).

Com hem vist anteriorment, la popularitat de la pilota a València va arribar a ser tan gran que va ser considerada com un element d'alteració de l'ordre públic, entre altres coses, com hem vist, per les contínues blasfèmies que exclamaven tant jugadors com espectadors durant el transcurs dels partits. I per açò, es proclamaren edictes que censuraven i prohibien la pràctica d'aquest esport, com l'ordenació municipal que hem adjuntat en la pàgina anterior. Casualment, el famós assalt a la jueria de València de 1391 es va produir després d'un partit de pilota.

Ja en el segle XV, a França es va prohibir la pràctica entre les classes populars, per la qual cosa aquest esport passà a ser privatiu i exclusiu de la noblesa. Conseqüència d'aquesta nova situació, monarques com Carles VII o Lluís XI, es convertiren en distingits jugadors de pilota. És en aquesta època quan s'introdueix la pala, element que provocarà un canvi notable en la fisonomia del joc, ja que la duresa de la pilota feia estralls

²⁶ Consultat en <http://www.pilotaveu.com/pagina-estatica/historia>

en les mans dels jugadors. I més avant, amb els radicals canvis d'ordre social derivats de la Revolució Francesa al segle XVIII, gran part del poble rebutjà aquesta pràctica esportiva, ja que l'identificava com un joc de l'enemic, és a dir, de la noblesa²⁷.

Els reis i nobles castellans, seguint les modes d'altra banda dels Pirineus, també s'aficionaren a la pilota, de manera que al llarg dels segles XV, XVI, XVII i XVIII és el joc més practicat entre l'aristocràcia. De fet, el mateix Felip I va ser un jugador destacat en la modalitat de pala²⁸.

Les limitacions, multes i prohibicions, així com l'aparició d'entreteniments nous, van provocar que el joc de la pilota anés decaient a poc a poc, fins a desaparèixer del tot a Catalunya, Castella, Aragó i les Illes Balears al llarg dels segles XVIII i XIX. Però la situació a València va ser molt diferent, doncs les prohibicions del joc al carrer no afectaren el joc als trinquets, mantenint-se així aquesta tradició al llarg dels segles; i tal modalitat de pilota, la pilota valenciana, era la que practicaven les classes i famílies més distingides als trinquets de Cavallers, el Miracle, o als seus particulars. El 30 de setembre de 1633 s'havia concedit el monopoli dels beneficis dels trinquets a l'Hospital General, Reial i Militar de la ciutat de València, i això es va traduir en plets amb les monges de l'Encarnació, les quals varen construir i explotar un enfront del seu convent.

A mitjans del segle XIX, els anglesos inventen el tennis a partir del joc de pilota, al qual incorporen la raqueta, un instrument nou derivat de la pala que empraven els francesos per a protegir-se la mà. En eixos moments, paral·lelament els bascos deixen de jugar cara a cara per a fer rebotar la pilota davant un frontó amb cistella i pala.

A València, el segle XIX va ser l'etapa daurada de la pilota, amb la proliferació de pilotaris extraordinaris com ara Roquet de Penàguila, Bandera, Melero, Bota, el Nene, el Paler, o el Pilotero. També va ser el segle on es construïren trinquets nous: el de Santa Teresa (1843), el nou del Real (1853), el de Pelayo (1868), o el de Juan de Mena (1877). Així, doncs, València es va convertir en una mena de reducte on va perdurar la tradició mil·lenària i més genuïna de l'esport de la pilota.

A partir del segle XX, factors com el progrés tecnològic, la modernitat en la vida diària (molts trinquets s'enderroquen per a construir habitatges, cinemes, etc.), la deserció

²⁷ Consultat en <http://fedpival.es/historia/completa>

²⁸ Consultat en <http://www.pilotaveu.com/pagina-estatica/historia>

de la seua pràctica per part de la burgesia, l'expulsió del joc dels carrers per la presència cada vegada més gran dels automòbils, o els temps convulsos de la guerra civil i el franquisme, foren algunes de les principals amenaces que va tindre que afrontar el nostre esport, quedant així més reduït a l'àmbit local i quasi domèstic, com la llengua valenciana.

4.2. Modalitats de joc

Les modalitats que trobem a la pilota valenciana²⁹ es divideixen en dues classes de joc: estil directe i estil indirecte. Sens dubte, i com ara comprovarem, l'estil directe conta amb una varietat de joc més ampla.

Estil directe: aquell on s'enfronten dos equips d'un o diversos components que ocupen camps oposats, tots colpejant la pilota directament els uns contra els altres, intentant aconseguir que la falta es produïska en el camp contrari per obtenir els punts.

Així, doncs, anem a enumerar les modalitats existents en l'estil directe:

- a) **Escala i Corda:** modalitat fundada per José Vicente Riera Calatayud, més conegut en aquest esport amb el malnom de Nel de Murla³⁰. És considerada com la modalitat més emblemàtica i popular, ja que conta amb major nombre de pilotaris professionals. Es disputa al trinquet, on hi ha una corda enmig de la pista que divideix als dos equips de pilotaris, que poden ser un, dos o tres jugadors. La regla bàsica d'aquesta modalitat consisteix en tornar la pilota al rival per damunt la corda, cometent falta quan aquesta no arriba a l'altre camp, ho fa per baix o impacta en una part del cos distinta a la mà. Es segueix una notació similar a la del tennis: 15, 30, Val i Joc. Només es permet que la pilota boti una vegada abans de tornar-la a l'altre camp. Els bots que fa la pilota sobre els escalons no conten.

²⁹ Tota la informació que presentem en aquest apartat en relació amb les modalitats que es practiquen a la pilota valenciana ha sigut recopilada de diverses fonts: VV.AA., *La pilota valenciana. Pràctica, ciència i codi*, Universitat de València, 2016, pp 63-81; pilotaveu.com/pagina-estatica/modalitats

³⁰ Consultat en https://ca.wikipedia.org/wiki/Jos%C3%A9_Vicente_Riera_Calatayud

Figura 13. Partida d'Escala i Corda al trinquet de Massamagrell (Eva Mercader)³¹.

- b) Galotxa:** és una modalitat similar a la d'Escala i Corda, però la diferència és que es juga al carrer, siga aquest natural o artificial. Aquesta modalitat es troba molt present a les comarques centrals del territori, i especialment a la comarca de l'Horta.

Figura 14. Partida de Galotxa al carrer Mariano Benlliure, al municipi de Faura³².

³¹ Font: <http://www.laciudadesmeralda.es/sube-aqui-y-veras-el-trinquet-de-massamagrell>

³² Font: <http://fedpival.es/cas/noticias/detalle/1345>

- c) **Galotxetes:** el seu nom prové de *galotxeta*, que és el recinte on es juga aquesta modalitat i que explicarem més avant. És una modalitat minoritària ja que només es practica al Vinalopó Mitjà, especialment a la localitat de Monòver. Els partits són disputats entre un jugador o dos per equip. Es disputa a l'aire, aconseguint-se un "quinze" cada volta que la pilota del rival toca o no aconsegueix passar la corda o s'introdueix la pilota en un dels caixons (forats als cantons de la galotxeta) del rival.

Figura 15. Partida amateur de Galotxetes a Monòver³³.

³³ Font: <http://picssr.com/tags/galotxetes>

d) Llargues: es tracta de la modalitat més antiga de totes. Es juga al carrer, i té com a característica (que les altres modalitats han perdut) l'existència de les ratlles, una mena de meitat del camp mòbil. Té variants com la Palma i la Perxa. Per ser la més propera a l'origen comú ha servit de base per reglamentar el Joc internacional dels Campionats Internacionals de Pilota. Es disputa entre equips de tres, quatre o cinc pilotaris. L'equivalent a les Llargues a les regions basques s'anomena *Bote Luzea*, mentre que en Itàlia es coneix com *Palla Eh!*

Figura 16. Exhibició de la 'Champions League de Llargues' a Alfara del Patriarca³⁴.

Figura 17. Exhibició de Palla Eh!, a la localitat de Tirli (Toscana)³⁵.

³⁴ Font: <http://www.losferisterio.it/palla-ehpalla-21/anche-scalvaia-alla-champions-league-de-llargues/>

³⁵ Font: <http://www.losferisterio.it/category/palla-ehpalla-21/page/4/>

e) **Raspall:** juntament amb l'escala i corda és l'única modalitat amb pilotaris en nòmina professional. Es pot jugar tant al trinquet com al carrer. Les característiques principals són que la pilota pot anar per terra, i per tant, existeix el colp de la raspada, d'ací el seu nom. Per a aconseguir un punt, la pilota deu sobrepassar la línia que té el rival d'arrere. Principalment es juga a les comarques de la Marina, la Costera, la Ribera, la Vall d'Albaida i a Canal de Navarrés, però és en la Safor on més destaca respecte a altres regions; és ací on més s'ha desenvolupat. Es considera com la modalitat més dura físicament.

Figura 18. Partida de Raspall. Podem apreciar com el jugador roig està a punt de fer la raspada amb la mà al colpejar la pilota per terra³⁶.

Estil indirecte: consisteix en què s'enfronten dos equips d'un o diversos components que ocupen tots el mateix camp, colpegen la pilota contra un mur anomenat “frontis” que retorna la pilota per rebot per tal que la jugue l'equip contrari al que l'ha colpejada. Aquest grup compta amb dues modalitats:

³⁶ Font: <http://www.dival.es/sites/default/files/sala-prensa/images/Muchas%20figuras%20del%20trinquete%20han%20pasado%20por%20el%20Auton%C3%B3mico%20de%20Raspall.JPG>

- a) **Frontó Valencià:** modalitat també molt estesa en el món amateur. Es pot jugar individual o per parelles, i consisteix en què la pilota colpege en el frontis. El recinte on es juga s'anomena frontó, i sol tenir una mida de 25 metres de llargària. La pilota utilitzada és la de tec, i pesa al voltant de 45 grams.
- b) **Frontó amb Frares:** és l'altra modalitat minoritària, practicada encara en algunes localitats de la Plana Baixa i el Maestrat, sobretot a Traiguera. Es practica en un frontó xicotet de 3 parets i amb dos tamborins pegats als cantons i acabats en forma de caputxó anomenats frares, que el que fan es donar-li incertesa a la pilota.

Modalitats internacionals

- a) **Frontó Internacional:** similar a l'Handbol (Irlanda) o Frontball (Estats Units), es tracta d'una modalitat que es juga contra una paret. La pilota utilitzada és similar a la de frontennis. Ha tingut promoció de la Federació de Pilota Valenciana durant els últims anys, amb motiu del seu caràcter internacional, i s'ha inclòs en les últimes edicions dels jocs escolars i campionats juvenils.
- b) **Llargues internacionals:** modalitat que també es juga només en les competicions internacionals i que és molt similar a la seua modalitat valenciana i mare de totes les altres: les llargues. L'única diferència és que aquesta variant es juga en un terreny de joc obert, dibuixat a terra, d'aproximadament 72 metres de llarg per una amplària de 19 metres en la zona de la treta (la jugada inicial) i 10 en el rest (amb forma d'embut). Com a norma general les partides són a 40 punts, és a dir, a 8 jocs i els equips estan formats per un total de 5 jugadors.
- c) **Joc internacional:** s'enfronten dos equips formats per cinc jugadors que s'alternen després de la jugada inicial. Es sol jugar a 6 jocs, i la manera de contar és igual que en les modalitats valencianes que hem assenyalat abans: 15, 30, Val i Joc. El terreny de joc és quadrangular amb una longitud de 70 metres i una amplària entre els 15 i 20 metres, on el quadre on s'efectuarà la treta serà de 8x8, amb una distància de 24 metres entre el quadre de traure i el de restar. Una vegada iniciat el joc en el traure, la pilota ha de ser restada per l'altre equip que sempre la jugarà de bo (a l'aire o al primer bot) superant la línia central, de manera que es continuarà el joc fins que algun dels dos equips perga el quinze o faça falta.

4.3. Instal·lacions

Dit açò, anem a fer a continuació un breu llistat dels llocs on es juga a la pilota³⁷:

- a) **Trinquet:** com hem dit abans, és l'espai més característic d'aquest esport. Es tracta d'un recinte tancat en forma rectangular, amb unes mesures d'entre 40 i 60 metres de llarg i entre 9 i 11 d'amplària. Les dues parets dels extrems són anomenades muralles, i una d'aquestes muralles consta d'una escala, que són en general els escalons (quatre) que serveixen de seients per al públic. Les modalitats que es practiquen als trinquets són el Raspall i l'Escala i Corda.

Figura 13. Fotografia del trinquet d'Alzira³⁸.

³⁷ Sobre els espais i recintes habilitats per a jugar a la pilota, existeixen diversos enllaços que contenen estudis complets sobre trinquets, frontons i carrers, d'on hem tret tota aquesta informació; pilotaveu.com/pagina-estatica/installacions; ca.wikipedia.org/wiki/Pilota_valenciana#Instal.C2.B7lacions

³⁸ Font: http://www.pilotaveu.com/imatges/articles/pilotaveu.com/img_1112.jpg

b) Carrer: tradicionalment, els pobles del territori valencià que no disposaven de trinquet sempre han comptat amb un carrer específic per a poder celebrar partits de pilota. Les característiques que han de complir els carrers és que aquests siguen llargs i amples per a poder jugar amb facilitat, encara que les condicions poden ser variades, no hi ha una norma estricta que regle la disposició dels carrers: poden ser carrers amb pendents o totalment plans, més o menys amples. Les modalitats més practicades al carrer són el Raspall, Galotxa i Llargues. També hi ha carrers artificials, és a dir, trinquets que es mimetitzen amb la morfologia dels carrers, amb balcons, portes, finestres i aceres.

Figura 14. Carrer artificial de pilota de Benidorm³⁹.

³⁹ Font: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carrer-pilota-benidorm.jpg>

- c) **Frontó:** consisteix en 3 parets: un frontó de 9 metres d'ample per 10 d'alçària, una muralla de la mateixa alçària que el frontó entre 20 i 30 metres de llarg i amb una paret de rebot de 5 metres com a mínim. El costat de la dreta està obert per permetre situar al públic. Resulta semblant al frontó basc, però amb una llargària menor. El frontó basc sol disposar entre 36 i 54 metres de llargària.

Figura 15. Frontó de El Puig⁴⁰.

Figura 16. Frontó Euskal Jai Berri, a la localitat navarresa d'Huarte⁴¹.

⁴⁰ Font: <http://www.elpuig.es/sites/default/files/images/dsc0111.jpg>

⁴¹ Font: <https://es.pinterest.com/pin/290622982180989856/>

- d) **Galotxeta:** és un recinte exclusiu que només es troba a la comarca del Vinalopó Mitjà. Conta amb 20 metres de llarg per 3'5 d'amplària, amb una corda central destensada i quatre caixons en cada cantó, on es juga la modalitat de Galotxetes.

Figura 17. Galotxeta recentment habilitada a Poble Nou de Benitatxell⁴².

4.4. Pilotes

Cada modalitat té una pilota associada, i cada pilota té un tacte diferent, com veurem a continuació.

- a) **Pilota de vaqueta:** És la pilota per excel·lència i la més representativa d'aquest esport, sent més utilitzada en les modalitats d'Escala i Corda i Raspall. Està constituïda per vuit parts iguals d'uns 3 centímetres de grossor, realitzada amb un material fort com és la pell del bescoll de bou. La pilota de vaqueta conta amb un diàmetre de 44 mil·límetres i pesa entre 30 i 40 grams, segons la modalitat, doncs en Escala i Corda les prefereixen més lleugeres i en el Raspall més pesades. La seua elaboració és un procés completament artesanal i domèstic, executat pels

⁴² Font: <http://www.pilotaveu.com/article/6306/>

anomenats piloters, els encarregats de la seua fabricació. Tots aquests factors fan que el preu d'una pilota nova de vaqueta oscil·le entre 60 i 70 euros la unitat.

Figura 18. Pilotes de vaqueta⁴³.

b) Pilota de badana: és el tipus de pilota emprada en les modalitats practicades al carrer, com les Llargues. És més blana i lleugera que la pilota de vaqueta, pel que la seua altura en el bot no arriba a ser tanta, la qual cosa obliga als jugadors a realitzar un major desgast físic durant la partida. Les pilotes de badana pesen entre 22 i 25 grams, i estan formades per una cobertura de pell d'ovella i drap. Estèticament són més cridaneres pel seu colorit variat (groc, blau, roig, verd, etc.). Es fabriquen en menys temps i són més econòmiques que les primeres, entre 8 i 10 euros la unitat. Actualment, són les pilotes més indicades per a per a l'entrenament i les competicions d'alevins, així com per a la formació inicial en les escoles de pilota.

Figura 19. Pilota de badana⁴⁴.

⁴³ Font: <http://lapilotavalenciana.blogspot.com.es/2014/05/material-de-joc.html>

⁴⁴ Font: pròpia.

- c) **Pilota de tec:** és la pilota més utilitzada en la modalitat del frontó valencià. Aquesta és de color clar o blanc per a què puga ser distingida en la pista, on el paviment i les parets solen ser de color verd. Contén amb un diàmetre d'entre 40 i 50 mil·límetres i un pes de 36 i 50 grams. Està formada per un nucli de fusta sobre el que es col·loca un cap de borra nugat amb un fil de forma que subjecte tot el conjunt, i es forra finalment amb pell de cabra, tallada de la mateixa manera que en les pilotes de badana, en forma de vuits. La duresa de la pilota de tec és més acusada, i el seu bot molt més viu.

Figura 20. Pilota de tec o frontó⁴⁵.

⁴⁵ Font: pròpia.

d) Pilota grossa: aquest tipus de pilota és el que s'utilitza per a practicar la modalitat del mateix nom i les Galotxetes. Com que és una pilota de major mida, no és necessari utilitzar protecció a les mans ja que no produeix el mateix efecte que les anteriors. Té entre 8 i 10 centímetres de diàmetre i pesa al voltant de 125 grams, pel que és una pilota més lenta a l'hora de jugar-la i amb un bot més baix. Està fabricada amb draps, i conta amb un recobriment de pell de cabra.

Figura 21. Pilota grossa⁴⁶.

5. L'ENTORN SOCIAL DE LA PILOTA VALENCIANA

Tradicionalment, el joc de la pilota ha gaudit d'un públic heterogeni, açò és, sense cap tipus de barreres socials, on aristòcrates, burgesos, llauradors i artesans han tingut sempre cabuda als trinquets, on intercanviaven opinions, obrien debats o feien apostes, deixant a un costat els prejudicis de les distintes procedències de classe. Ací és on la pilota exerceix una clara funció de dinamització social, creant espais públics interactius i dinàmics entre els espectadors.

Ara bé, quan parlem del públic objectiu d'aquest esport, i que podem comprovar observant l'afluència d'espectadors que acudeixen als trinquets, ens referim sobre tot a sectors de la població (normalment masculina) que oscil·len, generalment, entre els 50 i els 75 anys d'edat. Açò ens indica que la pilota ha estat restringida a un segment molt

⁴⁶ Font: <http://pilotagrossa.blogspot.com.es/p/caracteristicas.html>

concret del públic, normalment de perfil local, probablement com a conseqüència de la modernització que experimentà la ciutat a finals del segle XIX i principis del XX, i la progressiva castellanització de la societat degut a l'arribada d'immigrants que no sentien la pilota com un esport propi, i per tant, no representatiu. Tots aquest factors provocaren que a cap a la segona meitat del segle XX, la pilota passés de ser la principal oferta d'oci de la ciutat a quedar reduïda a l'àmbit de les localitats rurals. Potser per açò, la percepció a l'imaginari col·lectiu que tenen gran part de les noves generacions sobre la pilota valenciana estiga associada a la intimitat de la forma de vida dels pobles, la qual cosa ve influenciada, en gran part, per les ingerències de la globalització actual.

No obstant, cal destacar que l'esforç per part d'institucions polítiques i esportives durant els últims anys ha estat centrat en donar-li a la pilota una major presència⁴⁷ mitjançant projectes promocionals, sobre tot en l'àmbit educatiu, perquè aquesta siga capaç d'arribar als més joves i estimular el seu interès, posant de manifest el seu valor com a tradició històrica i sociocultural, sense oblidar altre factor important com és que la pilota promou l'ús de la llengua valenciana. Des d'aquesta perspectiva, podríem considerar que la pilota es troba en procés de captació de nou públic per tractar de consolidar-se més enllà dels trinquets de les localitats comarcals, que és on habitualment es practica el nostre esport.

6. EXEMPLE D'EMPREDORIA I DIFUSIÓ A INTERNET: EL CAS DE PILOTAVEU

L'adaptació a les noves formes de comunicació actuals són claus per a la difusió de la pilota valenciana dins d'un context on estem vivint la revolució emprenedora a través de la informàtica. Un màxim exponent en aquest àmbit ho conforma el diari digital *PilotaVeu*. La idea d'emprendre un projecte com aquest començà després del tancament de RTVV a finals de 2013, un episodi que, sens dubte, suposà un greu perjudici per al manteniment d'un esport tan especial com és la pilota, que ja de per si contava amb poca quota de pantalla a la llavors televisió pública valenciana; només es retransmetien partides en diferit en el canal secundari, Punt 2, a més d'un programa anomenat *Trinquet* al mateix

⁴⁷ La Conselleria d'Educació, mitjançant l'ordenança del 2 de març de l'any 2000, estableix que tots els centres docents públics deuen crear infraestructures per a la pràctica de la pilota valenciana a les escoles. Per a accedir en línia al text complet: http://www.dogv.gva.es/portal/ficha_disposicion.jsp?id=26&sig=0779/2000&url_lista=

canal. Per tant, amb la desaparició de l'únic mitjà que mantenia viva l'afició i l'interès per la pilota valenciana, sorgeix la necessitat de crear un nou vehicle referencial per informar de tot allò que està relacionat amb el nostre esport autòcton.

La labor de *PilotaVeu* consisteix, com el seu nom indica, en donar-li veu a la pilota en Internet, de forma dinàmica i oberta a la interacció dels usuaris, amb tota classe de recursos que fomenten el seu coneixement. En primer lloc, el seu valor resideix en les seccions com ara l'actualitat, notícies, calendari de partides, recursos didàctics, opinions d'usuaris, etc., que animen a la gent a conèixer més sobre la pilota valenciana. En segon lloc, també funciona com a suport per als professors, ja que els proporciona els recursos per a què sàpiguen com desenvolupar una classe d'educació física sobre pilota en un institut de secundària. I finalment, invita als nouvinguts a iniciar-se i a practicar un esport que és minoritari i universal al mateix temps. *PilotaVeu* també dóna suport a tot un conjunt de retransmissions, suports audiovisuals i espais radiofònics que dóna la possibilitat de nodrir de professionals i col·laboradors sobre aquesta matèria per a una futura televisió pública valenciana que done suport a les nostres peculiaritats com a poble.

Tanmateix, cal destacar que el diari compta amb el treball de nombrosos col·laboradors i professionals del món de la pilota (jugadors, exjugadors, historiadors esportius, associacions, patrocinadors, etc.) que aporten tota la informació precisa per mantindre actualitzats als aficionats de tot el que passa als diferents carrers, frontons i trinquets del territori valencià. De fet, moltes de les aportacions i recursos que estan disponibles a la web, com ara fotografies, vídeos, hemeroteca virtual, articles d'opinió, història del joc, etc., són gràcies als participants i col·laboradors que de forma voluntària proporcionen informació rellevant per al públic. En definitiva, *PilotaVeu* compleix satisfactòriament amb el propòsit de donar difusió i visibilitat a la pilota valenciana a Internet.

Per a conèixer amb major profunditat aquest punt, hem tingut l'oportunitat d'entrevistar a Ricard Sentandreu, pilotari professional de la modalitat de Raspall i coordinador, al mateix temps, del diari digital que ací esmentem. Les valoracions d'algú que viu la pilota com a mode de vida, i que ha sigut capaç d'emprendre amb èxit aquest projecte de comunicació en moments de precarietat informativa, ens sembla enormement interessant per al nostre estudi, i ens ajuda a conèixer des de dins la situació que travessa

actualment la pilota valenciana. En la taula que adjuntem a continuació a mode de fitxa identificativa podem veure les dades de l'entrevistat i la data en què fou realitzada.

6.1. Entrevista

Nom	Ricard
Cognoms	Sentandreu Sebastian
Edat	29 anys
Localitat de naixement	Castelló de la Ribera
Estudis	Llicenciat en Ciències de l'Activitat Física i de l'Esport
Ocupació	Pilotari i coordinador de <i>PilotaVeu</i>
Forma de l'entrevista	Telemàtica
Data de l'entrevista	19 de juny de 2017

- **Per a tu, com a jugador, la pilota valenciana suposa més que un esport?**

- *Clar que sí, la pilota és més que un esport. Sempre ha sigut el ideal que he tingut i que he transmès al diari. La pilota a més d'esport és història, és cultura, és llengua i és tradició. A més a més, per a mi, és un estil de vida, és gran part de la meua vida.*

- **Últimament s'han vist certes accions que tracten de dignificar i millorar el nostre esport autòcton. Després d'anys en l'oblit, podem confirmar que la pilota valenciana es troba en ferm procés de recuperació?**

- *Sí, s'estan realitzant moltes iniciatives encaminades a la salvaguarda i recuperació d'aquest patrimoni, però encara queda un llarg camí per recórrer. Esperem que aquest procés de recuperació es consolide amb la dignificació del món professional i amb l'aposta dels nous mitjans de comunicació valencians per la pilota, com RTVV. Després tot anirà rodant.*

- **Consideres que bona part del futur de la pilota valenciana passa per saber adaptar-se a les noves eines informàtiques del món digital, com és el cas del diari *PilotaVeu*?**

- *Sí. Nosaltres vam nèixer fa quasi tres anys on el panorama era desolador. No existia cap mitjà on poder assabentar-te, per exemple, de qui juga hui o com va quedar ahir certa partida. Amb eixe objectiu va nèixer *PilotaVeu*, i encara que ens ha costat molt, i*

malaauradament encara no hem aconseguit consolidar-ho econòmicament, podem estar contents d'haver realitzat una tasca molt important, sent el mitjà de referència i haver començat a reviscolar aquestes eines. Com a exemple després de PilotaVeu i Colp a Colp (programa de ràdio), hem vist l'aparició de nous mitjans com ràdios i revistes (com Revista Ferida), que entre tots estem aconseguint, a poc a poc, donar-li eixa visualització necessària.

- Penses que es pot millorar la situació de la pilota valenciana a la ciutat de València?

- Clar que sí, en tots els aspectes, però començant pel tema d'instal·lacions. És vergonyós que avui en dia la ciutat de València no tinga cap instal·lació pública, i a més a més, sembla que el trinquet de Pelayo cada dia estiga més lluny de ser-ho algun dia.

- Creus que la pilota basca constitueix un exemple a seguir per al món de la pilota valenciana?

- Sols en alguns aspectes, com el tema de patrocinadors i mitjans de comunicació que es bolquen al món professional. Però en canvi, el tema base, altres modalitats, pense que no podem fixar-nos en ells i podem fer les coses molt millors. A més a més, sóc dels que pensa que la pilota valenciana, i sobretot les modalitats de Raspall i Escala i Corda, enganxen i tenen molta més espectacularitat i intensitat que no el frontó a mà. Per tant sóc optimista, i pense que si treballem amb criteri algun dia l'esport de la pilota estarà al lloc que li correspon.

- Per acabar: com li explicaries a algú que no coneix la pilota valenciana la importància d'aquesta pràctica?

- Pense que qualsevol valencià té el dret i deure de conèixer la nostra llengua, cultura i esport, i de respectar-ho. Si no ho fa, no pot sentir-se valencià. Tenim la sort de tenir un gran esport propi únic al món, que enganxa a menuts i grans, i que tant practicar-lo com veure una partida és una passada i a qualsevol persona fora del nostre país li agradaria tenir. Per tant, hem d'aprofitar-ho, aproximar-se a ella d'una manera o altra i poder estar ben orgullós de sentir-se valencià i de tenir l'esport tant gran que tenim, que esperem que algun dia siga de veritat el nostre esport.

En conclusió, per a Ricard Sentandreu, la pilota valenciana gaudeix d'un gran marge de millora, amb una projecció de futur plena de possibilitats per a què torne a ocupar el lloc que veritablement li correspon dins del panorama cultural valencià, encara que lamenta la falta d'incentius i infraestructures, com poden ser trinquets de caràcter públic a la ciutat de València que donen peu a endinsar-se a aquest món a la gent que ho desconeix, perquè, encara que és cert que el Pelayo és un emblema del nostre esport, és de caràcter privat, on veure una partida suposa un cost econòmic, i on és l'únic referent de la pilota a la ciutat. Tanmateix, incideix en què les escoles i el públic infantil són la pedra angular on construir un nou futur generacional.

Precisament, arrel del que esmenta el nostre entrevistat sobre la inexistència d'altres trinquets a la ciutat, cap destacar que s'ha sabut aprofitar aquesta circumstància per adaptar la pilota a altres instal·lacions esportives amb gran quota de participació, com són les canxes de pàdel. D'ací naix el "màdel" (idea posada en marxa també pel mateix Ricard), que és la forma de joc que combina la pilota valenciana –concretament, la modalitat de galotxetes– amb el pàdel: o dit d'un altra manera més resumida, és el pàdel jugat amb la mà. Açò constitueix un altre exemple de com la pilota valenciana pot evolucionar i reinventar-se davant les dificultats. Hi han moltes esperances depositades en què aquesta nova forma de jugar a la pilota pugui consolidar-se plenament com a nova modalitat reglada i que continue creixent amb força entre el públic aficionat.

7. PILOTA VALENCIANA I TENDES D'ESPORT: ESTUDI DE MERCAT

Un indicador sobre l'estat de salut de la pilota valenciana en l'actualitat és el comerç. Encara que pugui semblar secundari el paper que exerceixen les tendes comercials esportives, és rellevant ja que són aquestes les principals dispensadores de tot el material esportiu tant, per a professionals com per a aficionats. El petit estudi de mercat que hem dut a terme ha consistit en visitar diverses tendes esportives de València i de Gandia, i comprovar si en elles es distribueix material sobre pilota valenciana (guants, pilotes per a cada modalitat, complements, didals, etc.). De totes les tendes que hem visitat, només 3 disposen a la venda articles de pilota valenciana, i una d'elles, en dolentes condicions.

La primera d'elles és la tenda de Fedpival (Federació de Pilota Valenciana, Carrer del Marqués de Sant Joan, 32), la qual conta amb una ampla secció de venda i “merchandising” per a la difusió i pràctica de pilota, amb una gran varietat d'articles.

En segon lloc, tenim la tenda Frediesport (Carrer del Palleter, 36), una botiga dedicada exclusivament per a la pilota valenciana, amb un gran ventall de productes per a pilota valenciana o per a altres pràctiques esportives.

El tercer punt de venda al que vam acudir fou El Corte Inglés (Carrer Colón, 27). En la secció d'esports, l'únic material referent a la pilota valenciana es trobava en l'últim estant d'un expositor prou escorat, sense cap tipus de visibilitat al menys que el personal de venda ho assenyale. L'únic que trobarem de pilota valenciana en aquest centre comercial era un recipient de cristall amb uns pocs guants en el seu interior, tal i com podem comprovar en les següents dues imatges:

Figura 22. Recipient amb l'únic material de pilota valenciana disponible en tota la secció d'esports a El Corte Inglés de Colón⁴⁸.

⁴⁸ Font: pròpia

Pel que respecta a un dels magatzems referència en material esportiu a nivell nacional, com és l'empresa Decathlon, tant a València com a Gandia tampoc hi ha a la venda cap tipus d'article de pilota valenciana. És un aspecte que ens crida especialment l'atenció si tenim en comte l'àmplia varietat de tot tipus d'esports i altres pràctiques que ofereix Decathlon en els seus establiments, on, de fet, sí posa a la venda material específic de pilota basca. En canvi, hem de destacar que en la tenda Decathlon de Sant Antoni de Benaixeve sí que hi ha una secció dedicada a la pilota, material del qual és proveïdor Fedpival.

Figura 23. Expositor de pilota valenciana al Decathlon de Sant Antoni de Benaixeve⁴⁹.

Com a conclusió sobre aquest breu estudi de mercat, hem de dir que és difícil que es promogui la pràctica i coneixement de la pilota valenciana, la qual ja de per sí presenta les seues dificultats per ser un esport minoritari, si en les principals tendes esportives no en venen cap tipus de material al respecte. Només en la ciutat de València podem dir que

⁴⁹ Font:

<https://www.facebook.com/293757153999831/photos/a.298493410192872.66212.293757153999831/472913516084193/?type=3&theater>

hi ha, al menys, i segons el nostre estudi i les nostres consultes, tres establiments que comercialitzen amb material esportiu pilotaire, una dada que ens indica la precarietat del nostre esport en ciutats amb tan sòlida i llarga tradició de joc de pilota com són València i Gandia, i de la necessitat de dinamitzar-lo i fer-lo visible.

8. DIFUSIÓ I POSADA EN VALOR DE LA PILOTA VALENCIANA

Per a la difusió és necessari que es duguen a terme una sèrie d'iniciatives que posen de relleu els valors patrimonials, culturals i socio-educatius que promou la pilota valenciana, la qual cosa també pot propiciar l'interès de nou públic, normalment aliens a aquest esport, i fomentar la seua pràctica per a salvaguardar-la, apreciament la seua valia, ja que la participació activa dels ciutadans és el major garant amb què pot contar el patrimoni immaterial. Com dèiem en l'apartat de *Justificació i necessitat del tema escollit* (p. 7), la declaració del nostre esport autòcton com a BIC constitueix un pas important per a la seua posada en valor i per a preservar un dels nostres majors legats culturals, però no és suficient catalogar-lo com a BIC sense més; hi ha que dotar d'una funcionalitat pràctica i útil a eixe patrimoni per conscienciar a la comunitat, i incentivar la seua involucració.

Respecte al públic receptor, hem de dir que no hi ha cap sector prioritari determinat per a la difusió de la pilota valenciana. El públic a qui es pretén dirigir el pla de difusió es caracteritza per ser heterogeni, doncs qualsevol individu mereix saber més sobre el nostre esport. Ara bé, ens interessa que entre eixe públic heterogeni volem que siguin partícips els més joves, aquells que es troben en el segment d'edat comprés entre els 10 i els 20 anys, que és l'interval on, normalment, desenvolupen les seues aficions i inquietuds esportives. També volem que la gent de fora de València tinga coneixement de que ací es practica un esport únic, digne i valuós per sí mateix⁵⁰.

⁵⁰ En el reportatge que el periodista valencià, Eugeni Alemany, realitza per al programa cultural *Tips*, emès al segon canal de RTVE (la 2), queda comprovat que els que no són de València no saben que existeix la pilota valenciana, però en canvi sí coneixen la pilota basca. Per accedir al reportatge complet en línia: <https://www.youtube.com/watch?v=Z4MoJ2vXlCw>

8.1. Anàlisi DAFO

Una vegada coneguts els valors i les característiques de la pilota valenciana, hem de plantejar-nos quins passos hem de seguir a l'hora d'iniciar un pla d'accions per a la difusió. Per a açò, realitzarem un anàlisi DAFO, on parlarem de quines són les Debilitats, Amenaces, Fortaleses i Oportunitats que presenta el nostre objecte d'estudi. El DAFO és una ferramenta de planificació que consisteix en diagnosticar quina és la realitat de la pilota valenciana, obeint una sèrie de paràmetres basats en criteris socials i empresarials. Avui en dia, aquesta fórmula s'ha consolidat com element indispensable a l'hora de plantejar qualsevol projecte emprenedor que pretenga iniciar el seu camí amb pas ferm i perdurar en el temps. Així doncs, una vegada conclòs el diagnòstic, obtindrem el resultat que ens permetrà conèixer la viabilitat del nostre projecte, així com idear, gestionar i posar en pràctica les estratègies necessàries per arribar al públic principal i aconseguir els nostres objectius. Al cap i a la fi, el DAFO és l'estudi previ que marcarà les directrius de la nostra actuació.

DEBILITATS	AMENACES
És un esport minoritari a València, açò significa que no té massa projecció més enllà dels termes municipals i comarcals on es juga, pel que és necessari trencar eixes barreres geogràfiques i aproximar-lo a l'àmbit metropolità, doncs el Trinquet de Pelayo és l'únic referent de la pilota valenciana que hi ha a la nostra ciutat.	La globalització cada vegada més accentuada fa que les formes d'expressió culturals minoritàries i particulars, com és el nostre cas, es devaluen, la qual cosa pot derivar en un desinterès gradual entre la comunitat.
La conscienciació social que hi ha és insuficient, doncs continua sent un joc invisible per a gran part de la societat, i que només interessa als aficionats tradicionals que acudeixen amb regularitat a les partides.	
L'absència d'una cadena de radiotelevisió oficial i pública que potencie la cultura de la pilota i que la publicite, amb retransmissions de partides, entrevistes, reportatges, etc.	

FORTALESES	OPORTUNITATS
La pilota valenciana està declarada com a BIC, la qual cosa reforça la idea de que ens trobem davant un gran actiu patrimonial col·lectiu pel que cal apostar.	La indústria esportiva està guanyant cada vegada més popularitat en els nostres dies, i açò suposa un ventall de possibilitats per a què la pilota valenciana puga integrar-se en aquest nou panorama.
Promou la llengua i la cultura valencianes.	L'escassa pràctica de la pilota valenciana també constitueix un punt a favor, doncs fa que siga un esport amb gran marge de potenciació.
La pilota ha aconseguit sobreviure a les adversitats a les que ha hagut de fer front al llarg de la història.	Habilitar espais i recintes esportius adequats per a la seua pràctica i per a fomentar la participació espontània del públic.
Malgrat ser un esport minoritari, continua practicant-se, i es defineix com una de les nostres senyes d'identitat, sent una clara manifestació de la nostra idiosincràsia com a poble.	Aprofitar el desconeixement que hi ha sobre la pilota valenciana per reconstruir-la com un esport nou.
La recent creació de la Càtedra de Pilota Valenciana a la Universitat de València, la qual cosa la reforça com referent cultural.	Elaborar un pla de catalogació de tots els recintes de pilota existents al nostre territori, afegint com a recurs un mapa interactiu i amè.

8.2. Proposta d'actuació: plans d'acció

Ara bé: a través de quines accions podem incrementar la presència de la pilota valenciana a la ciutat de València? Hem plantejat tres idees per al pla de difusió perquè una sola ens sembla insuficient per a un patrimoni que té un enorme ventall de possibilitats que oferir i que es pot aprofitar el seu potencial de diverses formes:

a) Mostra de pilota a la Plaça de l'Ajuntament de València

Aquesta primera idea consisteix en dur a terme una exposició temporal sobre pilota valenciana a la Plaça de l'Ajuntament de València, punt neuràlgic de la ciutat on, en altres ocasions, també s'han realitzat mostres de caràcter lúdic i cultural. Juntament amb l'exposició, també es podrien dur a terme demostracions o exhibicions de pilota per al públic, que seria la part pràctica de l'exposició, i donar-li a l'espectador l'oportunitat d'experimentar i involucrar-se de forma directa en aquest món.

- **Avantatges:** Hem escollit aquesta ubicació perquè es tracta del lloc més idoni per donar visibilitat a la pilota i arribar de forma directa al públic, és un punt de trobada per als ciutadans i molt concorregut per visitants i turistes. Aprofitant que la plaça de l'ajuntament és en sí mateixa un recurs turístic, pot servir com a gran plataforma didàctica exposada per a què la gent sàpiga més sobre pilota valenciana.
- **Precaucions:** al tractar-se de la via pública, el material s'exposa a una sèrie de greuges. Tot açò comporta el condicionament d'instal·lacions mòbils per a musealitzar temporalment aquest espai. És necessari adoptar mesures preventives per impedir que el material que s'exposa resulte danyat, com habilitar barreres, vitrines, així com contar amb personal vigilant que evite que cap usuari puga causar cap dany a la mostra.

El material de la mostra quedaria compost, principalment, per panells i pòsters informatius, fotografies, material de joc (tipus de pilota, guants, faixes, vestimenta i altres utilitats) i escultures artístiques. També seria interessant habilitar punts de venda o parades de merchandising, amb articles com clauers, adhesius, imants, llibres, revistes, etc.

Factors a tindre en compte a l'hora de realitzar la mostra:

- Garantir la seua conservació i protecció.
- Ordenar l'accessibilitat física, açò és, la SERVUCCIÓ (producció del servici).
- L'exposició deu de dirigir-se a qualsevol persona que busqui esplai, gaudi i cultura.
- El propi públic pot tindre un interès més o menys definit, però hi ha gent que no sap a lo que va realment, i és a eixa gent a qui hem de projectar l'exposició.

Per il·lustrar millor com seria la mostra a la Plaça de l'Ajuntament, hem pres com a exemple una imatge de l'exposició itinerant “Faixa Roja. Faixa Blava”, celebrada en 2014:

Figura 24. Fotografia d'una de les sales de l'exposició “Faixa Roja. Faixa Blava”, en Xàtiva⁵¹.

I pel que respecta a l'exhibició amateur de pilota valenciana, la idea consistiria en adaptar una part de la plaça per a aquestes activitats, i animar a que la gent puga participar. A més a més, contàriem amb la col·laboració de pilotaris professionals, així com en la celebració de diverses partides amb combinats de comissions falleres, dones i xiquets, sense oblidar una partida de pilota adaptada a la cadira de rodes. D'aquesta manera, convertiríem el punt neuràlgic de la ciutat de València en una cita lúdica-esportiva i, sobre tot, cultural.

Plataformes per a publicitar la mostra: Internet, fonamentalment xarxes socials, com Facebook, així com *PilotaVeu*, plataformes de cultura i esport, periòdics, oficines de turisme i via radiofònica.

⁵¹ Font: <http://www.museuvalenciaetnologia.es/ca/content/faixa-roja-faixa-blava-la-pilota-valenciana-1>

b) La pilota valenciana als panells publicitaris

Aquesta idea té com a propòsit divulgar la pilota valenciana mitjançant suports mobiliaris de publicitat a la via pública, els quals funcionen com a unitats de transport d'un producte al carrer, i transformar-los en un recurs didàctic del nostre patrimoni. Ens referim als panells que trobem als principals carrers i avingudes de la ciutat, i a les marquesines dels emplaçaments de transport públic urbà, com poden ser les estacions de metro o les parades d'autobús. La distribució d'aquests cartells estaria pensada per als punts estratègics i zones més concorregudes de la urbs, especialment a la zona cèntrica. Considerem que pot ser una ferramenta efectiva de difusió perquè el vianant pugui rebre de forma directa la informació o el missatge que se li pretén fer arribar. A més a més, es poden aprofitar aquests cartells per a promocionar la mostra de la Plaça de l'Ajuntament.

Com hem dit, la principal utilitat d'aquesta iniciativa serà promoure aspectes bàsics de la pilota valenciana, com ara el significat del lèxic que s'utilitza en aquest joc, història, personatges destacats, modalitats, tipus de pilota, il·lustracions, etc., i a partir d'aquesta base, crear conscienciació social. Per tant, amb els cartells, els objectius didàctics que ens proposem de cara al públic són:

1. Connectar
2. Mostrar
3. Distingir
4. Explicar
5. Recomanar
6. Representar
7. Resumir
8. Vincular

Al cap i a la fi, es tracta de dirigir-nos sobre tot al públic que no està familiaritzat o que desconeix per complet la pilota valenciana, i per això és necessari començar pels aspectes més bàsics d'aquest esport, d'una manera pràctica i visual.

Factor a tindre en compte és que el contingut dels cartells deu ser clar i concís, quasi esquemàtic, per a què el receptor pugua captar el més elemental, que és el concepte de pilota valenciana. També haurem de tindre cert detall a l'hora d'aplicar l'idioma dels cartells, per això ho farem en valencià i en castellà.

c) Visita guiada al trinquet de Pelayo

Una oportunitat d'apropar a la gent al nostre esport és el Trinquet de Pelayo. Aquest edifici, conegut com *La Catedral de l'Escala i Corda* per la seua antiguitat, es localitza en el centre històric de la ciutat, a escassos minuts de l'Estació del Nord i de la Plaça de l'Ajuntament, pel que és troba ben comunicat i en zona de referència. A més de funcionar com a tal, el trinquet és en sí un petit museu de la pilota, on el seu interior alberga peces de gran valor històric (fotografies, retalls de premsa, trofeus, inclús material de joc datat des de 1909), i amb la peculiaritat afegida d'aparentar ser un local d'oci normal i corrent, però que dins amaga el recinte esportiu en actiu més antic d'Europa, testimoni de grans desafius entre pilotaris, des de 1868, els quals han alimentat eixa història oral de la que tant es nodreix el patrimoni immaterial i etnològic.

La idea consisteix en programar visites guiades per a estudiants i turistes, per a què coneguen amb major profunditat el nostre esport tradicional mitjançant una de les instal·lacions més històriques de la cultura esportiva valenciana i europea, i incloure-la dins del gran llistat de recursos turístics que ofereix València. Per tant, aquesta és altra fórmula amb què es pot potenciar el coneixement de la pilota i introduir al públic novell en el nostre esport, a més de donar-li la projecció i la visibilitat que mereix com a patrimoni cultural.

Una visita guiada al trinquet propiciaria que la gent pugua experimentar de forma espontània amb la pilota: poder sostenir-la amb la mà, jugar-la, simular partides, interactuar, en definitiva. A més a més, la galeria d'honor del trinquet de Pelayo és l'únic lloc de tota València que dona testimoni dels cinc pilotaris més importants de la història a través de les seues fotografies: Nel de Murla, Quart, Rovellet, Juliet d'Alginet i Genovés I, noms que han fet molt de bé a la pilota valenciana i, per extensió, a la nostra cultura, i que cal donar a conèixer al públic. Seria una oportunitat d'apropar a la gent al nostre esport.

Per tant, projectar l'únic trinquet que queda en peu a la ciutat de València és clau per a una adequada posada en valor i difusió de la pilota valenciana, i a més pot contribuir a recuperar aquest patrimoni, així com a generar el desig en la gent de saber més sobre el joc valencià per antonomàsia.

9. CONCLUSIONS

Arribem així al final del nostre TFM, i ho farem amb una sèrie de reflexions conclusives després de tot el procés d'estudi i investigació que hem dut a terme al llarg del curs.

En primer lloc, hem comprovat quina és la situació actual de la pilota valenciana, i per tant, quines són les necessitats que s'hi presenten per tractar de recuperar-la, salvaguardar-la i projectar-la com a part del nostre patrimoni immaterial i etnològic. Una de les fórmules per aconseguir tals propòsits és la conscienciació social, posar de relleu que la pilota valenciana és un tret cultural de tots els valencians, equivalent a la nostra llengua, que forma part del nostre patrimoni i que tradicionalment ha actuat com a eix vertebrador. Per tant, és un recurs sociocultural i educatiu de gran utilitat per a la societat, i, especialment, per a les noves generacions.

En segon terme, la falta d'un mitjà de comunicació televisiu de certa importància que done la veu i el suport que realment mereix el nostre esport és altre impediment que bloqueja el reviscolament mediàtic de la pilota valenciana, a més de que fa perdre l'oportunitat de captar l'interès de nou públic i dels més joves, la qual cosa provoca que aquests es decanten per altres esports més populars i més presents en els "mass media". Si s'empren les ferramentes adequades i amb el procediment que cal, la televisió pot contribuir en bona mesura a què la pilota siga un esport més atractiu.

D'altra banda, la pilota valenciana reuneix una sèrie de característiques i particularitats intrínseques que la diferencien de la resta d'esports de massa, precisament per no estar subjecta als criteris del mercat global, com són l'honradesa, la bonhomia, la cavallerositat, el reconeixement comú entre adversaris i la humilitat; aspectes i valors que avui en dia no abunden dins del panorama esportiu actual.

La qüestió d'introduir en la pilota valenciana als més menuts és altre aspecte a tindre present. Segons el nostre entrevistat, Ricard Sentandreu, és imprescindible per a la supervivència de la pilota que aquesta tinga una major presència al currículum educatiu de primària. A més a més, la pilota valenciana obri noves formes de relacions intergeneracionals, i és tot un referent esportiu, social i cultural.

En definitiva, la pilota valenciana ha sigut al llarg de la història un factor essencial per a la preservació de la pròpia llengua territorial, així com en el manteniment de la pròpia identitat col·lectiva. Per tant, les costums, el patrimoni etnològic i les tradicions arrelades com a formes d'expressió populars es veuen representades en la pilota valenciana pel seu caràcter simbòlic i identitari; una manifestació cultural que afavoreix la cohesió social, una costum viva entre el poble.

* * *

10. BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ CALATAYUD, V., I ALTRES., *La pilota valenciana. Pràctica, ciència i codi*, Universitat de València, València, 2016
- ALBUIXECH AGULLÓ, R., AGULLÓ CALATAYUD, V. *El joc de pilota a través de la premsa valenciana (1790-1909)*, Diputació de València, València, 2009,
- CARBONERES, M. *Nomenclator de las puertas, plazas y calles de Valencia...*, Librerías París-Valencia, València, 1980
- CONCA PAVIA, M., GARCÍA FRASQUET, G., I ALTRES. *La pilota valenciana: unitat didàctica*, Generalitat Valenciana, València, 2003.
- HUIZINGA, J. *Homo Ludens*, Alianza Editorial, Madrid, 2005
- LÓPEZ I MUÑOZ, A., *La pilota valenciana*, Gràfiques Alcañiz, Paterna, 1984
- MILLO, L. *El joc de pilota*, Quaderns 3i4, València, 1982
- MONFORTE CASAÑ, E, *Una reconstrucció del joc de pilota valenciana als pobles de la comarca de l'Horta Sud de València de 1900 a 1975: investigació des de la història oral*, Universitat de València, 2015
- MONTANER, A. *Estudio de los trinquetes de pilota valenciana según criterios epidemiológicos, de opinión y biomecánicos*, Universitat de València, 2010
- NARBONA VIZCAÍNO, R. *Pueblo, poder y sexo: Valencia medieval (1306-1420)*, Centre d'Estudis d'Història Local, València, 1992
- RIZZI, A. *Ludus/Ludere. Giocare in Italia allà fine del medio evo*, Viella, Roma, 1995
- SIRERA MIRALLES, C., *Cuando el fútbol no era el rey. Los deportes en el espacio público de la Ciudad de Valencia (1875-1909)*, Servei de Publicacions de la Universitat de València, València, 2008
- VIVES LLUÍS, *Los Diálogos (Lingvae latinae exercitatio)*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona, 2005

ANNEXOS

Annex 1: Pàgines i articles consultats a Internet

TEXTO DE LA CONVENCION PARA LA SALVAGUARDIA DEL PATRIMONIO CULTURAL INMATERIAL - PATRIMONIO INMATERIAL - SECTOR DE CULTURA - UNESCO

Enllaç: <http://www.unesco.org/culture/ich/es/convención#art2>

DOCUMENTO BOE-A-2014-10652

Enllaç: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-10652

DOCUMENTO BOE-A-1985-12534

Enllaç: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12534>

RAQUEL DURÀ: LA CIUTAT DE LA PILOTA: OTRO RESQUICIO DE LA ÉPOCA MEGALÓMANA DE LA POLÍTICA VALENCIANA

Enllaç: <http://www.lavanguardia.com/local/valencia/20161111/411726398138/ciutat-pilota-moncada-valencia-trinquet-cerrado.html>

JOSE LUIS RAMOS SEGARRA: FINES DE LA MODIFICACIÓN DE LA LEY DE PATRIMONIO CULTURAL VALENCIANO

Enllaç: <http://www.mediterranea.org/cae/cabanyal5.htm>

VÍCTOR IÑURRIA: CARTA OBERTA AL MÓN DE LA PILOTA

Enllaç: <http://www.pilotaveu.com/opinio/11732/carta-oberta-al-mon-de-la-pilota-valenciana>

VOCABULARI DEL JOC DE LA PILOTA. AVL. [DOCUMENT ELECTRÒNIC]

Enllaç: www.avl.gva.es/documents/31987/65425/Vocabulari_pilota/0b124b4d-ba8b-486e-96b4-98b1c3a5685a

GUILLEM SANCHIS: EL SEXTO DE LA FENINDE

Enllaç: <http://www.lasprovincias.es/deportes/mas-deportes/201411/02/sextto-feninde-20141102000159-v.html>

AROA VELASCO: SER NIÑO EN EL ANTIGUO EGIPTO (II). JUEGOS Y JUGUETES

Enllaç: <https://papirosperdidos.com/2017/01/15/ser-nino-en-el-antiguo-egipto-ii-juegos-y-juguetes/>

AJALVIR: EL JUEGO DE PELOTA

Enllaç: <http://axalbir.blogspot.com.es/2011/03/el-juego-de-pelota.html>

JURAMENT DEL JOC DE PILOTA

Enllaç: https://ca.wikipedia.org/wiki/Jurament_del_joc_de_pilota

JOC DE PILOTA, DE JOSEP BRU I ALBIÑANA

Enllaç: wikipedia.org/wiki/Archivo:Joc_de_pilota,_de_Josep_Bru_i_Albiñana.jp

EL SAQUE

Enllaç: <http://esculturayarte.com/025890/El-Saque-en-Valencia.html#.WQY1zs61uM8>

DELS GRECS AL SEGLE XVIII

Enllaç: <http://fedpival.es/historia/completa>

VÍCTOR AGULLÓ CALATAYUD: BREU HISTÒRIA DE LA PILOTA VALENCIANA

Enllaç: <http://www.pilotaveu.com/pagina-estatica/historia>

EVA MERCADER: SUBE AQUÍ Y VERÁS EL TRINQUET DE MASSAMAGRELL

Enllaç: <http://www.laciudadesmeralda.es/sube-aqui-y-veras-el-trinquet-de-massamagrell>

PICSSR: GALOTXETES

Enllaç: <http://picssr.com/tags/galotxetes>

ANCHE SCALVAIA ALLA 'CHAMPIONS LEAGUE DE LLARGUES'

Enllaç: <http://www.losferisterio.it/palla-ehpalla-21/anche-scalvaia-alla-champions-league-de-llargues/>

LA PALLA EH! SBARCA A MILANO

Enllaç: <http://www.losferisterio.it/category/palla-ehpalla-21/page/4/>

CARRER-PILOTA-BENIDORM.JPG - WIKIMEDIA COMMONS

Enllaç: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carrer-pilota-benidorm.jpg>

ALZIRA. PUNT I FINAL DE LA COPA DIPUTACIÓ D'ESCALA I CORDA

Enllaç: http://www.pilotaveu.com/imatges/articles/pilotaveu.com/img_1112.jpg

EL PUIG, SEDE Y FINALISTA DEL AUTONÓMICO DE FRONTÓN PAREJAS

Enllaç: <http://www.elpuig.es/sites/default/files/images/dsc0111.jpg>

PINTEREST: PELOTA VASCA

Enllaç: <https://es.pinterest.com/pin/290622982180989856/>

HABILITADA UNA GALOTXETA AL POBLE NOU DE BENITATXELL – SECCIÓ PILOTA MÓN

Enllaç: <http://www.pilotaveu.com/article/6306/>

ALEJANDRO IVARS: MATERIAL DE JOC

Enllaç: <http://lapilotavalenciana.blogspot.com.es/2014/05/material-de-joc.html>

PILOTA GROSSA – CARACTERÍSTICAS

Enllaç: <http://pilotagrossa.blogspot.com.es/p/caracteristicas.html>

DEPORTES DE RAQUETA DECATHLON SAN ANTONIO

Enllaç: <http://www.facebook.com/293757153999831/photos/>

INAUGURACIÓ "FAIXA ROJA, FAIXA BLAVA" EN XÀTIVA | MUVAET

Enllaç: <http://www.museuvalenciaetnologia.es/ca/content/faixa-roja-faixa-blava-la-pilota-valenciana-1>

JOSEP V. MARTÍNEZ: EL JOC DE PILOTA ALS TRINQUETS DE XÀTIVA EN EL SEGLE XVII

Enllaç: <http://www.pilotaveu.com/article/7396/el-joc-de-pilota-als-trinquets-de-xativa-en-el-sxvii-i-2>

Annex 2: Llistat de documents audiovisuals

LA ESPECUTACULARIDAD DE LA PELOTA VALENCIANA.

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=dhwBggw1bEM>

PILOTA VALENCIANA

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=O8ignTkWKX4>

HISTORIA PILOTA VALENCIANA

Enllaç: https://www.youtube.com/watch?v=UFvbmV-K_50

PACO CABANES “EL GENOVÉS” – DOCUMENTAL

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1qrI06kUWY>

PILOTA DE VAQUETA

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=-FU8jyDB00c>

ENTREVISTA AL JUGADOR DE PELOTA VALENCIANA SORO III

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=GKuFYjRa3Mo>

COLPS DE PILOTA VALENCIANA

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=aapv1IciyXE>

GENOVÉS I ÀLVARO. 20 ANYS D’UNA PARTIDA DE LLEENDA. REPORTATGE COMPLET

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=919sgOnaaKY>

PROGRAMA TIPS DE LA 2 SOBRE LA PILOTA VALENCIANA 19/06/2017

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=919sgOnaaKY>

ENTREVISTA AL CONSELLER D’EDUCACIÓ, CULTURA I ESPORT VICENT MARZÀ

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=wmgbrtCqzVs>

LA MARRAIXA. PILOTA VALENCIANA

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=t49E1RThv4o>

SECCIÓ AL TRINQUET DEL PROGRAMA TRINQUET DE PUNT 2: LA FENINDE

Enllaç: https://www.youtube.com/watch?v=12URXvyJm_A

FERIDORS. PROGRAMA TRINQUET DIUMENGE

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=LNR71gw0XO8>

PILOTA VALENCIANA (GVA)

Enllaç: <http://www.ceice.gva.es/web/deporte/pilota-valenciana>

DOSSIERS – PARAULA DE CAVALLERS

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=JVov6VWkS8w>

KAATSEN IN VALENCIA – 1997

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=Hu4a3qgnEbE>

COSINS GERMANS – CAVALLERS, VA DE BO – TV3

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=m1slZPvCatU>

COSINS GERMANS – PATRIMONI IMMATERIAL – TV3

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=CLdbOskOorc>

SALVEM PELAYO

Enllaç: https://www.youtube.com/watch?v=YD6_C9wW4ao

Annex 3: La pilota valenciana a les xarxes socials

A continuació mostrarem alguns dels grups i plataformes de pilota valenciana amb més presència a les xarxes socials, com Facebook. La data de consulta d'aquests portals es va realitzar el 29 de juny de 2017, per tant, aquestes xifres des d'aqueta data fins a l'actualitat poden variar:

GRUPS D'AMICS I AFICIONATS:

- “Demanar a Canal 9 més informació sobre el nostre esport” (970 membres)
- “Pilota valenciana” (500 membres)
- “Club de pilota valenciana de Bellreguard” (260 seguidors)
- “Club de pilota valenciana” Els Poblets (117 membres)
- “Club de pilota valenciana” Albuixech (101 membres)
- “Pilota Valenciana de Relieu – Escola de Pilota Valenciana” (98 membres)

PLATAFORMES:

- Fedpival (5.070 seguidors)
- PilotaVeu (4.600 seguidors)
- Parlem de pilota (3.485 seguidors)
- Frediesport (2.531 seguidors)
- Trinquet de Pelayo (1.634 seguidors)

Annex 4: Llistat dels trinquets documentats que van existir a València

- Trinquet dels Centelles (situat en el carrer de Samaniego).
- Trinquet dels Faigs (situat en el carrer d'Eixarchs).
- Trinquet d'En Ciurana (situat en les proximitats de la Plaça de la Mercè).
- Trinquet de Na Segarra (situat en el carrer de la Tertúlia).
- Trinquet dels Pils (situat al voltant del carrer Llibrers).
- Trinquet de Mossèn Sanz (pròxim a la Plaça dels Xiquets de Sant Vicent).
- Trinquet de Mossèn Olcina (es desconeix en quina zona es trobava ubicat).
- Trinquet de Mossèn Cots (situat al carrer Miñana, antany carrer del Trabuquet).
- Trinquet de Santa Teresa (situat en el carrer Moro Zeid).
- Trinquet de Cavallers (situat en el carrer Trinquet de Cavallers).
- Trinquet del Hospital (adossat a la vora del pont del Reial).
- Trinquet de l'Encarnació (situat davant del Convent de l'Encarnació, carrer de Balmes).
- Trinquet de Pavorde (es desconeix en quina zona es trobava ubicat).
- Trinquet de la Raqueta (situat en el jardí de les Corts Valencianes).
- Trinquet de Moret (situat en el carrer de Moret).
- Trinquet de Llevant del Grau (situat entre els carrers San Pascual i Francisco Cubells).
- Trinquet del Serrall de Russafa (situat al barri de Russafa).
- Trinquet de Joan de Mena (situat al carrer Joan de Mena).
- Trinquet de Marxalenes (situat al carrer Marxalenes).
- Trinquet de Pelayo (situat al carrer de Pelayo).

Annex 5: Suport gràfic

Plànol dels cartells didàctics a distribuir per la ciutat de València

Distribució de cartells

- Estació del Nord
- Llotja de la Seda
- Torres de Serrans
- Torres de Quart
- Plaça de la Reina
- Estació de Facultats
- El Carme
- Passeig de l'Arbreda
- Gran Via
- Barri de Russafa
- Plaça Espanya
- Pintor Sorolla
- Avinguda d'Aragó
- Catedral de València
- Campus de Tarongers
- Estació d'Aïora
- Estació Marítim Serreria
- C. Arts i les Ciències
- Plaça de l'Ajuntament
- Avinguda del Mediterrani
- Platja de Les Arenes
- Carrer Colón
- Estació del Cabanyal
- Marina Reial

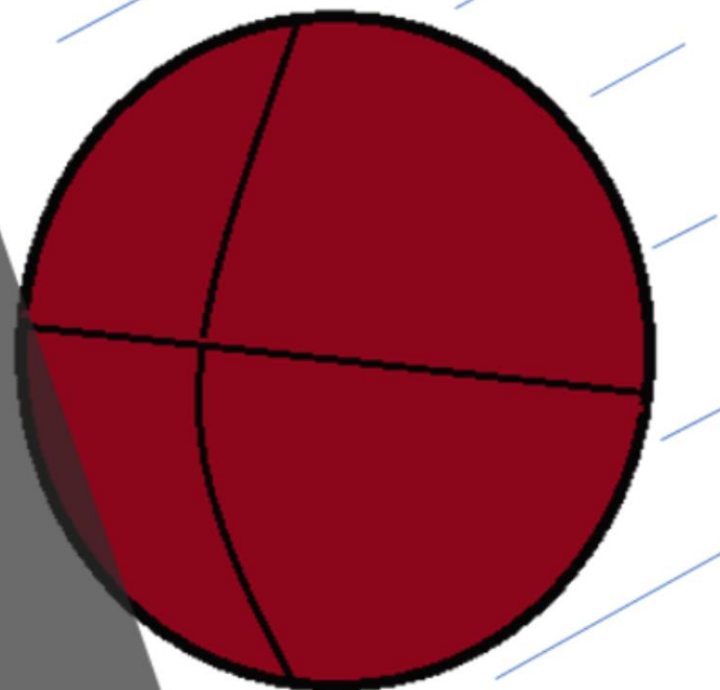

SAPS QUÈ ÉS LA PILOTA VALENCIANA?

És salut
És esport
És història
És cultura

**AMB LA PILOTA
DE VAQUETA
ES JUGA AL
RASPALL
I A ESCALA I
CORDA**

**Va de bo,
cavallers!**

**És el crit que
dóna
començament a
la partida de
PILOTA
VALENCIANA**

